

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky

Studijní program: Speciální pedagogika

Studijní obor (kombinace): Speciální pedagogika předškolního věku

Komunikační systémy u osob s autismem

Systems used in communication sitistic people

Bakalářská práce: 08–FP–KSS– 2005

Autor:

Michala Čádová

Podpis:

Adresa:

Ukrajinská 884

436 01, Litvínov

Vedoucí práce: Mgr. Eva Dousková

Konzultant:

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
79	21	0	26	29	1+1CD

V Liberci dne:

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
FAKULTA PEDAGOGICKÁ

Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno a příjmení:

Michala Čádová

Adresa:

Přátelství 255, 435 42 Litvínov

Studijní program:

Speciální pedagogika

Studijní obor:

Speciální pedagogiky předškolního věku

Kód oboru:

7506R012

Název práce:

KOMUNIKAČNÍ SYSTÉMY U OSOB S
AUTISMEM

Název práce v angličtině:

SYSTEMS USED IN COMMUNICATION WITH
AUTISTIC PEOPLE.

Vedoucí práce:

Mgr. Eva Dousková

Termín odevzdání práce:

15. 04. 2009

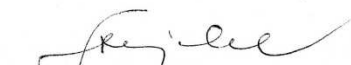
Bakalářská práce musí splňovat požadavky pro udělení akademického titulu „bakalář“ (Bc.).

vedoucí bakalářské práce

děkan FP TUL

vedoucí katedry

Zadání převzal (student): Michala Čádová

Datum: 25. 02. 2008

Podpis studenta:

Cíl práce:

Jaké komunikační systémy lze využívat při výchově a vzdělávání osob s autismem.

Základní literatura:

GILBERG, CH., PEETERS, T. *Autismus – zdravotní a výchovné aspekty*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-201-7

JOHANSEN, B. *Děti s autismem a speciálně pedagogická péče o ně*. Praha: Parta, 1998. ISBN 80-85989-48-4

KERR, S. *Dítě se speciálními potřebami*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-147-9

NESNÍDALOVÁ, R. *Extrémní osamělost*. Praha: Portál, 1994. ISBN 80-7178-024-3

ORJASAETEROVÁ, T. *Můj mlčenlivý syn*. Praha: Albatros, 1991. ISBN 80-00-00355-4

PEETERS, T. *Autismus*. Praha: Scientia, 1998, ISBN 80-7183-114-X

SCHOPLER, E. *Příběhy dětí s autismem a příbuznými poruchami vývoje*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-202-5

SCHOPLER E., MESIBOV, G. *Autistické chování*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-133-9

SCHOPLER, E., REICHLER, R., LANSING, M. *Strategie a metody výuky dětí s autismem a dalšími vývojovými poruchami*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-199-1

VOCILKA, M. *Autismus*. Praha: Tech-market, 1996. ISBN 80-902134-3-X

VOCILKA, M. *Autismus s možností výchovné praxe*. Praha: Septima, 1995. ISBN 80-85801-58-2

Prohlášení

Byl(a) jsem seznámen(a) s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval(a) samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

V Liberci dne: **15. 04. 2009.**

Michala Čádová

Poděkování

Chtěla bych poděkovat maminkám z OS Porozumění, které mi pomáhaly sehnat potřebný počet dotazníků. Vždy byly ochotné mi pomoci, poradit při vypracování bakalářské práce a umožnily mi nahlédnout do jejich soukromí.

Velké děkuji za **neocenitelnou** pomoc při zpracování této bakalářské práce, patří vedoucí bakalářské práce Mgr. Evě Douskové, která mi kdykoliv pomohla, poradila a byla vždy mou oporou.

Anotace

Bakalářská práce je zaměřena na komunikační systémy u osob s autismem. Práce je rozdělena na dvě části, teoretickou a empirickou. Teoretická část vymezuje základní pojmy a teorie, které s autismem souvisí. Dále popisuje komunikaci a alternativní komunikační systémy. Podrobně se zabývá metodou VOKS. Cílem práce je zjistit, kolik dětí s autismem komunikuje verbálně, neverbálně či nekomunikují vůbec. Jaké jsou možné komunikační systémy u osob s autismem. Který z těchto systémů je nejpoužívanější a nejvíce vyhovuje těmto dětem a lidem, kteří s nimi žijí, či pracují. V empirické části jsou vyhodnoceny dotazníky od rodičů a institucí pracujících s dětmi s autismem.

Seznam klíčových slov:

alternativní komunikační systém, APLA, Aspergerův syndrom, atypický autismus, autismus, autistické rysy, dětský autismus, diagnostika, Hellerův syndrom, kognitivní, komunikace, Makaton, mentální retardace, nízkofunkční autismus, piktogramy, porucha autistického spektra, Rettův syndrom, sociální interakce, vizualizovaný denní režim, VOKS, vysoce funkční autismus

Annotation

The bachelor thesis is focused on communication systems at persons with autism. The thesis is divided into two parts theoretical and empirical ones. The theoretical part is defining basic terms and theories connected with autism. Then it describes communication and alternative communication systems. It deals especially with a method VOKS in detail. The aim of the thesis is to determine the number of autistic children communicating verbally, nonverbally or non-communicating at all. Next goals are to discover what possible communicating systems of autistic people there are, which of these systems is the most common and the most suitable for those children and people living or working with them. The empiric part is focused on evaluation of questionnaires from parents and institutions working with autistic children.

Key words list:

Alternative communication system, APLA, Asperger's syndrome, atypical autism, autism, autistic features, children's autism, diagnostics, Heller's syndrome, cognitive, communication, Makaton, cephalonia, low-functional autism, pictograms, disorder of autistic spectrum. Rett's syndrome, social interaction, visualised daily schedule, VOKS, highly-functional autism

Annotation

Die Bakkalarius – Arbeit ist gerichtet auf die Kommunikationssysteme bei Personen mit Autismus. Die Arbeit ist in zwei Teile gegliedert, den theoretischen und empirischen. Der Theorie – Teil definiert die Grundbegriffe und die Theorie, die mit dem Autismus zusammenhängen. Weiter beschreibt er die Kommunikation und die alternativen Kommunikationssysteme. Ausführlich befasst er sich mit der Methode VOKS. Ziel der Arbeit ist zu erkunden, wie viele Kinder mit dem Autismus kommunizieren in verbaler Form, nicht verbal oder kommunizieren überhaupt nicht. Welche Kommunikationssysteme sind bei Personen mit Autismus möglich. Welches von diesen Systemen ist das meist verwendete und diesen Kindern entspricht und auch den Menschen, die mit den Kindern leben, oder arbeiten. Im empirischen Teil sind die Fragebögen der Eltern und der Institutionen, die mit den Kindern arbeiten, ausgewertet.

Auflistung der Schlüsselwörter:

Alternatives Kommunikationssystem, APLA, Asperger-Syndrom, atypischer Autismus, Autismus, Kinderautismus, Diagnostik, Hellersyndrom, kognitive Kommunikation, Makaton, mentale Retardation, niedrig funktionierender Autismus, Piktogramme, Störung des autistischen Spektrums, Rett-Syndrom, soziale Interaktion, visualisiertes Tagesregime, VOKS, hoch wirkender Autismus

Obsah

I ÚVOD.....	10
II TEORETICKÁ ČÁST	13
1 CHARAKTERISTIKA AUTISMU	13
<i>1.1 Triáda postižení</i>	<i>14</i>
1.1.1 Problémy v oblasti komunikace	14
1.1.2 Problémy v oblasti sociálních vztahů	15
1.1.3 Problémy v oblasti představitosti	17
2 PROJEVY AUTISMU	18
3 FORMY PERVAZIVNÍ VÝVOJOVÉ PORUCHY	19
4 VYMEZENÍ POJMU KOMUNIKACE	23
4.1 <i>Komunikační specifika u osob s autismem.....</i>	<i>24</i>
4.2 <i>Formy komunikace u osob s autismem</i>	<i>26</i>
4.2.1 Verbální komunikace	26
4.2.2 Gesta, znaková řeč	27
4.2.3 Komunikace s vizuální podobou	28
4.3 <i>Funkce komunikace u osob s autismem</i>	<i>29</i>
4.4 <i>Problémy v oblasti komunikace u osob s autismem.....</i>	<i>30</i>
5 ALTERNATIVNÍ A AUGMENTATIVNÍ FORMY KOMUNIKACE.....	34
5.1 <i>Výměnný obrázkový komunikační slovník.....</i>	<i>39</i>
5.1.1 Metodika VOKS	42
III EMPIRICKÁ ČÁST.....	43
6 CÍL PRAKTICKÉ ČÁSTI	43
6.1 <i>Shrnutí předpokladů.....</i>	<i>43</i>
7 POUŽITÉ METODY	43
8 POPIS ZKOUMANÉHO VZORKU	45
9 VÝSLEDKY A JEJICH INTERPRETACE.....	46
9.1 <i>Údaje o dítěti.....</i>	<i>46</i>
9.2 <i>Obecná část.....</i>	<i>60</i>
10 SHRUTÍ VÝSLEDKŮ PRAKTICKÉ ČÁSTI	69
IV ZÁVĚR.....	76
V NAVRHOVANÁ OPATŘENÍ.....	77

VI SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	79
VII PŘÍLOHY	81

I ÚVOD

Komunikace je naším spojením se světem, je hlavním prostředkem, jímž se přiřazuje věcem jejich význam. Představuje mezilidskou dopravu významů. Komunikujeme každý den s kamarády, v práci, na úřadech, v obchodech. I přesto, že komunikovat s ostatními je pro nás velmi důležité, bereme to jako samozřejmost a neuvědomujeme si, jaké by to bylo, kdybychom nemohli komunikovat. Kdybychom nemohli vyslovit své přání, touhy, bolesti i radosti ostatním. Kdybychom nemohli říci „mám tě rád“ nebo „nech mě být, chci být sám“.

Poprvé jsem si uvědomila, jak důležité je moci komunikovat, když jsem seděla v čekárně u lékaře a vstoupila němá paní. Přišla si pro výsledky krve, různými gesty a zvuky se snažila sestře v okénku vysvětlit, co by chtěla. Po několika minutové snaze o rozhovor došla sestře trpělivost a paní odbyla a poslala pryč. Paní celá nešťastná poodstoupila pryč, sedla si na židli a bezmocně tam zůstala sedět. V ten moment mi poprvé došlo, jak důležité je dorozumět se s ostatními, jak důležitá je komunikace!

Kromě komunikace je velmi důležité porozumět ostatním. Porozumět tomu, co nám říkají, co po nás chtějí. Je pro nás těžké, představit si, jaký to je pocit někomu nerozumět, s někým se nedomluvit. A tak se vžijme do situace, kterou jsme mohli určitě všichni jednou v životě zažít. Představme si, že odjedete do cizí země. Jste ve společnosti lidí, jimž nerozumíte, oni se živě baví, ale vy neumíte jejich jazyk a oni zase váš. Snažíte se jim porozumět, ale jak, když vás nikdo jejich jazyk nenaučil. Chcete něco říct, ale nikdo vám nerozumí, tak se snažíte různými gesty naznačit, co jim chcete říci, ale marně. Přichází pocit bezmoci, marnosti, že je vše ztraceno. Začínáte se nudit, jste otrávení. Posléze se nuda mění ve zlost vůči ostatním, jelikož jsou to právě oni, kdo vám nerozumí. Kdo se nenaučil váš jazyk a nesnaží se vám porozumět. Nakonec si vás přestanou úplně všimnout, jelikož se s vámi nedomluví.

Bloumáte v cizí zemi, kde nikomu nerozumíte, až k vám přistoupí člověk, který umí česky. V ten moment nevnímáte toho člověka, takového jaký je, vnímáte pouze to, že mu rozumíte a on vám. Je to ON, kdo vám může pomoci. Kdo vás může naučit cizímu jazyku, vysvětlit vám jejich zvyky a tradice. On vám pomůže zpět do společnosti tím, že seznámí ostatní okolo s vaším problémem.

Poprosí je, ať s vámi jednají tak, abyste jim porozuměli. Najednou se pro vás „tento člověk“ stane vším, veškerou vaší jistotou. Pomůže vám zajistit jídlo, bydlení a spoustu jiných věcí. Najednou se vám vytrácí ten pocit bezmocnosti, nejistoty a vy si uvědomujete, že nejste tak úplně sami.

Snad se mi povedlo těmito řádky přiblížit vám, co asi prožívají autisté mezi námi. Je to jen malá část toho, s čím se musejí denně potýkat, co je tíží, trápí a nedokáží nám to říci, abychom jim pomohli. Než jsem poznala děti s diagnózou „dětský autismus“, věděla jsem o autismu jen to, že tyto děti jsou šťastní ve svém světě a že jim ubližujeme, když je z něj chceme vytrhnout, že nemají rádi kontakt a doteky. Já s tím nemohu souhlasit, myslím si, že jsou šťastní, když nám porozumí a my rozumíme jim, když je obejmeme nebo nás mohou obejmout. Jak už jsem uvedla na začátku, mezi lidmi jde hlavně o komunikaci a i autisté jsou **lidé**, jen trochu jiní než my, a proto bychom na ně měli brát ohledy a neměli bychom je zavrhnout. Každý z nás nemůže být ten „ONEN“ člověk, který jim pomůže naučit se komunikovat s ostatními. Přála bych si, aby jich bylo co nejvíce.

Cílem mé bakalářské práce je popsat teoreticky i prakticky specifika v komunikaci u dětí s autismem a možnostech alternativní a augmentativní formy komunikace. Práce je rozdělena do tří hlavních částí. V první části stručně popisují problematiku autismu, základní charakteristiku poruchy včetně podrobnějšího rozepsání triády postižení (problémy v oblasti komunikace, představitivosti a sociálních vztahů), projevy autismu, formy pervazivní vývojové poruchy. Druhá část se zabývá komunikací a alternativními formami komunikace. Specifika v odlišném chápání světa, díky kterým mají velké potíže rozumět a užívat mluvenou řeč funkčním způsobem. Že verbálně komunikující děti nedokáží vždy smysluplně odpovědět na otázky nebo sdělit své potřeby. Mnohdy opakují slyšené bez pochopení správného významu (echolálie). Neorientují se v řeči ostatních, nerozumí tomu, co jim říkáme, nebo rozumí jen omezeně, protože jim můžou činit problémy orientovat se v množství slov valících se na ně, třebaže jednotlivě jejich význam chápou. Komplikace jim také můžou činit obtížné zpracování sluchových podnětů, problémy s generalizací, potíže s pamětí a další.

Alternativní a augmentativní formy komunikace se zavádějí ve snaze pomoci těmto dětem. Tyto systémy zcela nahrazují nebo doplňují mluvenou řeč. Jedná se například o znakovou řeč,

ukazování na piktogramy nebo jiné vizuální symboly, používání elektronických komunikátorů a dalších. Některé tyto náhradní komunikace ztroskotávají na určitých předpokládaných dovednostech. Mnohdy nedokáží napodobovat pohyby, což je podmínkou ke zvládnutí znakové řeči, nebo nedokáží ukazovat, které je nezbytné při označování vizuálních symbolů. Mohou mít potíže se získáním pozornosti osoby, které chtějí něco sdělit, nebo sdělí své přání jen tehdy, když jim položíme přímo otázku: „*Co chceš?*“, sami však komunikovat nezačnou. Ve své práci se zaměřuji na „výměnný komunikační obrázkový systém“, který byl vytvořen pro děti s autismem. Cílem tohoto systému je rychlé nabytí funkčních komunikačních dovedností. Mohlo by se zdát, že se příliš neliší od jiných známých komunikačních systémů, které pracují s vizuálními symboly. Rozdíl je hned v několika hlavních aspektech. Děti na obrázky neukazují, ale partnerovi je přinášejí. Začínají výměnou obrázků za oblíbený pamlsek nebo věc. Tato forma komunikace je pro děti velmi motivující, jelikož při nácviku dítě dostává to, co skutečně chce. Metoda nezačíná otázkou „*Co chceš?*“, tyto otázky přichází mnohem později. Je to proto, aby se dítě naučilo hned od začátku nácviku samo se obracet na svého komunikačního partnera a nečekalo na otázku či vyzvání. Tato výměna umožňuje hned od počátku výuky snadno pochopit smysl systému jako komunikaci.

Poslední část vychází z mé praxe a zpracování dotazníků, které byly rozeslány na speciální školy a instituce, zabývající se výchovou a vzděláváním dětí s poruchou autistického spektra.

II TEORETICKÁ ČÁST

1 Charakteristika autismu

Autismus je jednou z nejzávažnějších poruch dětského mentálního vývoje. Je celoživotním postižením, vyskytujícím se po celém světě nezávisle na etnickém, sociálním či kulturním kontextu. Jedná se o vrozenou poruchu některých mozkových funkcí a vzniká na neurobiologickém podkladě. Obvykle se projeví v prvních třech letech života a řadí se mezi *pervazivní vývojové poruchy*. To znamená, že na rozdíl od specifických vývojových poruch se postižení projeví ve všech funkčních oblastech. Postižení tímto syndromem mají velké potíže porozumět podnětům, které vnímají svými smysly a správně reagovat na situaci, kterou pozorují. Důsledkem je, že dítě dobře nerozumí tomu, co vidí, slyší a prožívá. Nemá schopnost vnímat své okolí způsobem, který by mu umožnil komplexní pochopení skutečnosti. Duševní vývoj dítěte je díky tomuto handicapu narušen hlavně v oblasti komunikace, sociální interakce a představivosti. Autismus doprovází specifické vzorce chování, jedná se především o stereotypy, omezené aktivity a zájmy. Postižený nesnáší změny, trvá na vykonávání zvláštních rutin při činnostech nefunkčního charakteru a mívá specifickou přichylnost k neobvyklým předmětům. Autismus je provázen problémy chování, které jsou snahou postiženého zajistit si bezpečí ve zmatku okolního světa, je to únik a obrana z nesnesitelné tísně, kterou jim může způsobit jakákoliv změna.

Autismus, ve své „klasické“ podobě je diagnóza poměrně vzácná, postihuje okolo 0,1 % populace.¹ Výzkumy z posledních let se shodují v tom, že asi u jednoho dítěte z tisíce, které se dožije jednoho roku, se vyvine autistický syndrom. Aspergerův syndrom je běžnější, zprávy hovoří o 3-4 dětech z tisíce. Totéž platí také o jiných příbuzných poruchách a autistických rysech. Můžeme tedy říci, že autismus a příbuzné poruchy autistického spektra jsou čtenější, než se donedávna odhadovalo. Pro účely bakalářské práce budu využívat pojem „autismus“ jako zastřešující pro všechny diagnózy.

¹GILLBERG, CH., PEETERS, T. *Autismus – zdravotní a výchovné aspekty*. Praha: Portál, 1999. s. 49.

Toto postižení se více vyskytuje u mužů než žen (3:1) Studie obyvatelstva však dokazují, že převaha mužů je méně výrazná, což znamená, že v některých případech nebyla klinická diagnóza u žen správná. Zdá se, že je to způsobeno nepatrnými odlišnostmi projevů autismu u mužů a u žen.

Moderní epidemiologické studie se přiklání k počtu 15-20 případů autismu na 10 000 narozených dětí s méně výraznou převahou mužů². Což by znamenalo, že v České republice žije 15-20 000 osob trpících autismem. Dosud jich bylo diagnostikováno pouze několik set.

1.1 Triáda postižení

Mluvíme-li o autismu, myslíme obvykle širší skupinu pervazivních vývojových poruch, která se někdy nazývá autistickým spektrem či autistickou škálou. I přes velkou různorodost projevů uvnitř autistického spektra se kvalitativní postižení projeví především ve třech oblastech: v oblasti **komunikace**, v oblasti **sociálních vztahů** a v oblasti **představivosti**.³ Tyto problémy jsou doprovázeny omezeným okruhem zájmů, neúčelným repetitivním chováním a bizarními rituály. Nedostatky v těchto třech oblastech patří k definujícím prvkům autismu a nazývají se souborně triádou postižení.

1.1.1 Problémy v oblasti komunikace

Abnormality v této oblasti se objevují i u jiných postižení, například u dětí s mentální retardací nebo u dětí s vrozenou afázií. Tyto problémy se však kvalitativně liší od komunikačních problémů dětí s autismem. Mentálně retardované děti i děti s afázií vnímají a zpracovávají vnímané podněty stejně jako zdravé děti a stejně jako zdravé děti je dovedou i tvořivě využívat.

² <http://www.autismus.cz/diagnostika/index.php>.

³ JELÍNKOVÁ, M., *Autismus pětidílní sborník*. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, 2003. str. 2.

Zatím co u dětí s mentální retardací zapříčiňuje komunikační problémy zpomalený vývoj, u dětí s afázií je narušena schopnost mluvit, u dětí s autismem nelze jejich problémy s komunikací vysvětlit jen nižší mentální úrovní. Děti s autismem nemají vrozenou schopnost pochopit význam vzájemné komunikace. Nechápou, že pomocí komunikace mohou ovlivnit své prostředí. S výukou jak komunikovat, musíme rozvíjet i chápání proč komunikovat a najít pro ně vhodnou formu komunikace. I když se u některých autistických dětí řeč vyvine, může se stát, že po nějakém čase opět zmizí (schopnost mluvit je zachována).

Autismus sice řadíme pod jednu diagnózu, ale je velice obtížné hledat něco, co tyto lidi spojuje. V oblasti komunikace by se dalo hovořit o špatném používání osobních zájmen, které je opravdu velice rozšířené. Užívají druhou nebo třetí osobu, tak jak to slyší od ostatních a to i když mluví o sobě. Odpovídají opožděně, což je zapříčiněno dysfunkcí mozkového kmene. Opožděné jsou již sluchové impulsy, potom kódování jazyka a tudíž v závěru i odpověď na kladenou otázku.

Velmi důležité je, aby rodiče, učitelé a jiní odborníci mluvili na takto postižené děti velice jednoduše, používali spíše heslovitou komunikaci, mluvili pomalu, a aby používali převážně slova, které dítě už zná a rozumí jim. Je dobré také užívání vizuální podpory – věc dítěti nejenom řekneme, ale také mu ji napíšeme, pokud neumí číst, tak nakreslíme. Naopak přemíra slov nebo velice rychlá komunikace postižené autismem mate, neorientují se, nevědí, co mají dělat a jak mají reagovat.

1.1.2 Problémy v oblasti sociálních vztahů

Všichni si uvědomujeme, jak složité jsou vzájemné vztahy mezi lidmi a to i pro sociálně přizpůsobivé zdravé jedince. Jak těžké je pak pro postiženého autismem pochopit komunikaci mezi lidmi a sociální chování, když není schopen porozumět tomu, co cítíme, co si myslíme, jaké máme úmysly či přání. Trpí nedostatkem empatie a neumí číst z očí, gest, postojů či mimiky obličeje. Pochopit sociální chování vyžaduje schopnost abstraktního pohledu a značnou flexibilitu, se kterým se autisté vnímající realitu doslova, jen těžko mohou vyrovnat. Jsou příliš odkázáni na to, co vidí, nedokáží překročit doslovné realistické vnímání, aby pochopili význam určitého chování. Ze sociálního pohledu jsou sociálně slepí.

Jestliže hovoříme o typických problémech sociálního chování u dětí s autismem, nesmíme opomenout zvláštnost očního kontaktu s takto postiženým. Někdy není možný oční kontakt vůbec, jindy se mu sice dítě nebrání, ale ani ho nevyhledává. Každopádně je ale jiný - buď zaměřený na určitý bod, nebo naopak jakoby se dítě dívalo do prázdna. Nelze to však zobecňovat.

U většiny autistů se narušený vývoj sociálních vztahů objeví již v prvním roce života, maximálně do dvou let. Rodiče si však poměrně dlouhou dobu nemusejí ničeho všimnout, nebo tomu nepřikládají žádný význam. Mezi druhým a třetím rokem je to však již zřejmé. Takto postižené dítě se nezajímá o jiné lidi, a zvláště ne o děti. Jeví nedostatek vzájemnosti, nevyhledává hry. Typické je, že tyto děti nenavazují vztah s ostatními.

Profesorka Lorna Wingová provedla společně s Judith Gouldovou rozsáhlé epidemiologické šetření dětí s autismem a příbuznými poruchami a rozdělila tyto postižené podle sociální interakce do tří skupin⁴. Zdůraznily současně, že rozdělení do jednotlivých skupin není absolutní.

První skupinu tvoří klienti *sociálně uzavření*, mající problémy s chováním, které svědčí o malém sociálním uvědomění. Tato skupina dětí má nejbližší ke klasickému pojetí autismu podle Kannerova. Pozorujeme u nich často jednoduché stereotypní chování (mávání pažemi, třepetání prsty, kývání celým tělem apod.).

Z hlediska integrování občanů s autismem do společnosti má nejméně potíží skupina s *pasivní sociální interakcí*. Takové dítě je klidné, v dětském kolektivu sedí někde stranou a mlčky pozoruje ostatní. Je-li přizváno ke hře, plní přání svých kolegů.⁵

Děti s *aktivní, ale se zvláštní interakcí*, se často s velkým nadšením zapojují do dění kolem sebe, ale jejich snaha o kontakt má v důsledku vrozených nedostatků velmi neobvyklou kvalitu. Tyto děti nechápou pravidla hry. Tato skupina se často vyznačuje intenzívními, ale

⁴ PEETERS, T. *Autismus*. Praha: Scientia, 1998. str.87.

⁵ JELÍNKOVÁ, M., *Autismus pětidílní sborník*. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, 2003. str. 8.

velmi úzce vymezenými zájmy a činnostmi, dává přednost faktům, která jsou neměnná, před tvořivými aktivitami.

1.1.3 Problémy v oblasti představivosti

Kvalitativní postižení v oblasti představivosti se manifestuje bizarními rituály, neúčelným repetitivním chováním a omezeným okruhem zájmů. Někteří odborníci dávají přednost termínu rigidita v myšlení a chování namísto termínu nedostatek představivosti, který je trochu zavádějící.

Autisté nemají vzhledem k vrozeným nedostatkům radost z flexibilního kreativního myšlení, nejsou schopni si vyměňovat poznatky s jinými lidmi, nerozumí myšlenkám, citům, zájmům ostatních, postrádají schopnost integrovat minulé a přítomné zkušenosti a na tomto základě plánovat svou činnost a chování a proto jim zbývá jediná možná jistota a zdroj radosti a tím jsou právě rituály a repetitivní chování. Protože mají omezenou předvídatost a nejsou schopni plánovat, mají nechuť ke změnám. Repetitivní a rituální chování má mnoho podob, mění se s věkem, také záleží na stupni vývoje postiženého. Velkou roli hraje prostředí, ve kterém žije. Z čehož vyplývá, že jestliže žije člověk postižený autismem v prostředí, kde je kladen minimální důraz na rozvoj komunikace, sociálních vztahů a kognitivních schopností, vzniká i větší pravděpodobnost repetitivního a rituálního chování. A naopak, podaří-li se rozvíjet komunikační a sociální dovednosti, pak závislost na rituálech a rutinách je menší.

2 Projevy autismu

Projevy dětského autismu se stávají zřetelnějšími ve věku kolem 3 let, kdy vystoupí do popředí zvláštnosti v kognitivní oblasti a odlišnosti v sociálních interakcích. Mnoho rodičů je dlouhou dobu nezpozoruje, přestože komunikace s jejich potomkem vyžaduje jiný styl, než obsahuje vzor, který zpravidla znají ve vztahu dospělého ke zdravému dítěti. S postupujícím vývojem bývá zřetelnější omezený okruh zájmů, opakující se chování, lpění na rituálech spojených s běžnými denními situacemi. Existují tabulky ke srovnání vývoje zdravých dětí a autistických dětí, ale porucha má takové množství individuálních variací, že někteří rodiče její příznaky nerozeznají ani s jejich pomocí.

Největší problémy můžeme pozorovat zejména ve třech oblastech:

- chování,
- komunikace,
- sociální vztahy.

V oblasti *chování* se může jednat o abnormální stereotypní úzce profilovaný zájem, stereotypní nefunkční chování a rituály, stereotypní motorické projevy, přehnané zaujetí částmi předmětů. V oblasti *sociálních vztahů* je zřejmý nedostatek empatie pro existenci a chápání druhých, neschopnost napodobování, nezájem o navazování vztahů s vrstevníky, neschopnost navazovat přátelství, nedostatek spontánní snahy sdílet zájmy a poznatky s ostatními. V oblasti *komunikace* je to zpravidla opožděný (nedostatečný) vývoj mluvené řeči (bez kompenzace alternativních způsobů komunikace), nedostatky v konverzačních dovednostech, stereotypní užívání jazyka, absence symbolické a sociálně napodobující hry.⁶

⁶ http://www.spcteplce.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=17&Itemid=38.

3 Formy pervazivní vývojové poruchy

Řadíme-li autismus mezi pervazivní vývojové poruchy, znamená to, že se jedná o postižení, kdy je zasaženo něco hluboko v člověku, něco, co zasahuje celou osobnost. Lze rozlišit u osob s autismem pět základních forem. A to: Dětský autismus, Atypický autismus, Rettův syndrom, Aspergerův syndrom a Hellerův syndrom.⁷

I přesto, že rozlišujeme těchto pět základních forem, je důležité podotknout, že neexistují žádné typické případy autismu, každý jedinec je individuální a převažují spíše rozdíly jak podobnosti.

Dětský autismus

Narušený vývoj se obvykle projeví již před dovršením tří let. Je charakterizován především omezenými opakujícími se stereotypními způsoby chování, zájmy a aktivitami. Dítě nesnáší změny, má specifickou přichylnost k neobvyklým předmětům, trvá na vykonávání zvláštních rutin při rituálech nefunkčního charakteru. Komunikace je silně narušena, někdy dítě nemluví, ale pokud dítě přece jen mluví, není schopné konverzovat, stále opakuje slova nebo věty (echolálie). Chybí přátelské emoční reakce, pohled do očí. Dítě se bojí neškodných věcí, má záchvaty vzteku a agrese, samo se zraňuje. Vyskytují se abnormální smyslové reakce, čichové sluchové, zrakové, hmatové a chuťové. Dítě bývá extrémně uzavřené do sebe, neprojevuje zájem o děti i dospělé v okolí.

⁷VOCILKA, M. *Výchova a vzdělávání autistických dětí*. Praha: Septima, 1994. str. 10.

Atypický autismus

Tato diagnóza se používá, jestliže porucha nesplňuje kritéria pro dětský autismus buď opožděným nástupem a to až po třetím roce života nebo nesplněními všech tří okruhů diagnostických kritérií.

Děti s *atypickým autismem* mají některé oblasti vývoje *méně narušeny* než děti s klasickým autismem. Mohou chybět stereotypní zájmy, nebo se může jednat o lepší sociální či komunikační dovednosti. Dříve se u těchto dětí mluvilo o *autistických rysech*.

Vývoj dílčích dovedností je u těchto dětí značně nerovnoměrný. Z hlediska náročnosti péče a potřeby intervence se atypický autismus neliší od dětského autismu. Ročně se v České republice **narodí zhruba 100 - 150 dětí** s atypickým autismem.

Atypický autismus diagnostikujeme obvykle v těchto případech:

1. První symptomy autismu zaznamenány až po třetí roce života. Tato situace je vzácná, ale vzhledem k různorodosti příčin vzniku autismu možná.
2. Abnormní vývoj je zaznamenán ve všech třech oblastech diagnostické triády, nicméně způsob vyjádření, tíže a frekvence symptomů nenaplnují diagnostická kritéria.
3. Jedna oblast z diagnostické triády není výrazně narušena.
4. Autistické chování se přidružuje k těžké a hluboké mentální retardaci. Můžeme pozorovat některé symptomy jednoznačně typické pro autismus, nicméně mentální věk je natolik nízký, že míra komunikačního nebo sociálního deficitu nemůže být v ostrém kontrastu s celkovou mentální úrovní.⁸

⁸ <http://www.autismus.cz/popis-poruch-autistickeho-spektra/atypicky-autismus.html>.

Rettův syndrom

Rettův syndrom je neurologická vada, která se vyskytuje téměř výhradně u dívek, bez ohledu na jejich rasu nebo národnost. Jsou známy případy výskytu Rett syndromu i u chlapců, ale jde obvykle o smrtelnou formu syndromu způsobující potrat, narození mrtvého dítěte nebo předčasnou smrt.⁹ Typický je téměř normální časný vývoj, ale obvykle mezi sedmým a dvacátým čtvrtým měsícem věku dojde k částečné nebo úplné ztrátě řeči, získaných manuálních dovedností a zpomalením růstu hlavy. Charakteristická je ztráta funkčních pohybů ruky a hyperventilace.

Aspergerův syndrom

Je považován za nejmírnější variantu pervazivní vývojové poruchy. Příznaky jsou obdobné jako u autismu, ale liší se tím, že se nevyskytuje celkové zpoždění. Většina dětí s Aspergerovým syndromem nemá IQ nižší než 70, ale obvykle je značně nemotorná. Mezi další znak takto postižených jedinců je egocentrismus, provázený malou nebo nulovou schopností či snahou po kontaktu s vrstevníky. Rituály a rutinní chování jsou lépe propracované než u klasického autismu. Pokud se objeví řeč, je velmi rychle rozvinutá, ale často monotónní a je příliš pedantská, a stejně jako u klasického autismu v praktické komunikaci nepoužitelná.

Toto onemocnění se vyskytuje převážně u chlapců v poměru k dívkám 8:1. Často zde také můžeme pozorovat záliby v neobvyklých předmětech, u jiných nadprůměrné schopnosti v izolovaných oblastech. Na druhou stranu však nejsou schopni zvládat běžné úkony každodenního života.

⁹ <http://www.dobromysl.cz/scripts/detail.php?id=449>.

Některé další z typických projevů Aspergerova syndromu:

- má dobrou mechanickou paměť, ale nerozumí často obsahu,
- zřetelně neobvyklá poloha těla,
- nápadně neobvyklé mimické výrazy,
- odlišný způsob pohledu,
- chybí mu empatie,
- odlišný tón hlasu nebo intonace,
- může být s jinými dětmi, ale jen z jejich iniciativy,
- žije ve vlastním světě s omezenými idiosynkratickými zájmy,
- druhými dětmi je považován za výstředního profesora,
- staromódní/předčasný dospělý,
- bývá šikanován druhými dětmi,
- překvapivě dobrý v některých oblastech, ale slabý v jiných,
- doslovné porozumění dvojznačným výrokům nebo metaforám,
- chybí mu „selský rozum“,
- má obtíže, když má dokončit jednoduchou činnost pro nutkavé repetitivní chování nebo myšlenky.

Hellerův syndrom

Hellerovým syndromem trpí děti, které se zhruba do 4 let vyvíjejí normálně a poté se u nich objeví těžká symptomatologie autistického typu. Bývá také nazýván „pozdní začátek autismu“. Většinou dochází ke ztrátě dosud dosažených dovedností v oblasti řeči, sociálních dovedností, hry, motorických dovedností a ovládání vyměšování.

4 Vymezení pojmu komunikace

„Najdi pro mě takový jazyk, abych mu rozuměl, neboť já chci s vámi komunikovat, jen nevím jak, a jsem zoufalý a bezradný, když mi nerozumíte.“

„Strukturované učení pro žáky s autismem“

Dagmar Vilášková

Komunikace je hlavním prostředkem, jímž se přiřazuje věcem jejich význam. Představuje mezilidskou dopravu významů. Skrze komunikaci je význam přenášen z jedné osoby na druhou.¹⁰ Komunikace je vlastně velmi jednoduchý proces, jedná se o otázku *kódování* a *dekódování*, *interpretování* a *re-interpretování*. Komunikace je přidělená a rozluštitelná forma, které se říká *řeč*. Ta je nástrojem přiřazování formy významu. Významy mohou získat formu několika způsoby.

- **Mluvená řeč** – je nejjednodušší a v našem světě nejběžněji používanou formou připisování formy věcem
- **Symbolická řeč** – kresba a fotografie
- **Psaná řeč**
- **Řeč těla** – gesta
- **Řeč předmětů** – zvedneme prázdnou sklenici od vody

Tyto různé formy *řeči* jsou odkazy. Všechny odkazy jsou totožné se symboly. Můžeme říci, že řeč je systémem složených symbolů, bez kterých by neexistovala komunikace a žádná interakce mezi lidmi. Všichni máme neuvěřitelný dar s talentem vytvářet symboly a rozumět jim. Jsme schopni „participovat“ ve světě, být jeho součástí.

Osoby s autismem nemají bohužel takový to dar. Nemají shodné počáteční vybavení pro zacházení se symboly. Jelikož většina našich běžných symbolů je příliš abstraktní, je pro osoby s autismem mimo jejich chápání. Kvůli problémům s vybavením v oblasti představivosti často zabřednou jedinci s autismem do procesu (de)kódování.

¹⁰ VERMEULEN, P. *Autistické myšlení*. Praha: Grada, 2001. str. 59.

Nejlepší forma komunikace je taková, která umožní autistům být co nejvíce nezávislý. U autistů se nejedná vždy o abstraktní formu (řeč), nýbrž některá z forem komunikace s vizuální podporou. Ta jim umožňuje vyrovnat se se změnou, kterou nepředvíдали a tím ztratili svou jistotu. Dále jim pomáhá výrazně zvýšit jejich samostatnost, postižení méně selhávají v praktickém životě a zvýší se tak jejich šance na úspěšnou integraci. Komunikace s vizuální podporou snižuje negativní projevy v chování, ubývá stereotypních vzorců chování. Pomůcky vizuální podpory lze lehce přenášet z jednoho prostředí do druhého. Vizualizovaný denní režim jim pomáhá řešit problém chápání času, který je vysoce abstraktní pojem.

4.1 Komunikační specifika u osob s autismem

Řeč je pro děti s autismem primárním deficitem. Většina problémů zde zahrnuje vývojová opoždění, zvláštní vyjadřování nebo kombinaci obojího. Jejich "vlastní jazyk" se vyvíjí mnohem později, říkají více než rozumějí a obvykle nepřekročí stádium echolálie. Někteří nemluví vůbec. Nejvíce potíží mají v oblastech, kde je třeba domýšlet význam slov tj. v oblasti komunikace, sociálního chování, při aktivitách volného času a ve hře.

Verbální projev autistů obsahuje celou řadu abnormálních až bizarních prvků (opakování televizních reklam, hlásičů metra apod.). Slova používají v původním znění, s nímž vstoupila do paměti. Negeneralizují řeč z jedné situace do druhé, sami neumí použít slovo v nové kombinaci, nýbrž lpějí na frázi, kterou se naučily rutinou.

Autisté mají jen malý zájem komunikovat s ostatními. Jelikož jejich jazyk neslouží k smysluplné společenské komunikaci. Tento komunikační deficit je vystavuje velkému stresu. U některých autistů se abnormální vývoj v řeči objeví ve stádiu žvatlání, někdy toto stádium úplně chybí. Žvatlání je nápadné svou monotónností. Dítě s autismem nereaguje na své jméno a ani na jiné podněty. Okolo 1. roku můžeme pozorovat nezáměr o hry, odmítání věcí, které je obklopují, nepoužívají ukazováček, aby ukázali na věc.

Velmi zřídka se snaží o společenský kontakt, oční kontakt je pouze letmý a je vhodné ho podněcovat. Dítě má sice schopnost mluvit a osvojit si určitou řečovou dovednost. Mnohdy neustálé opakování slov však nevede k pokroku. Nejsou schopni pochopit důvod použití

jednotlivých slov. Někteří si nikdy nevytvoří použitelný jazyk, jiní jsou až na úrovni totálního mutismu. I přes tuto skutečnost je pro mnohé snazší mluvit než myslet. Autisté totiž často setrvávají po dlouhou dobu u echolálie. Užívání přímé i opožděné echolálie může působit dojmem, že expresivní řeč je na vysoké úrovni. Častá je také palilálie (neustálé opakování vlastních slov, vět či frází mnohdy bez zřejmého důvodu, obvykle se opakování zrychluje až k nesrozumitelnosti) a nesprávné používání zájmen. Mají omezený slovník a nedostatečnou mluvnici. Broukání, žargon a echolálie přetrvávají dlouho po překročení vývojových stádií, pro které jsou příznačné. Kvalita hlasu může být zpěvavá, monotónní nebo napodobující. Artikulace bývá mnohdy přesnější než u zdravých dětí s tím, že může být jasná při echolálii, ale chybná při spontánní řeči.

Ve věku 7-12 let se již v komunikaci vyskytují velké individuální rozdíly. Použití jazyka je však stále velmi zvláštní, často vedou ruku druhého, coby nástroj, výraz tváře je fixovaný, přetrvávají echolálie. Ale ani v tomto období se sami nesnaží komunikaci navázat a mnohdy jediným jejich komunikačním projevem je záchvat hněvu, kterým upozorňují na své základní potřeby. Sami nerozvíjejí systém gest a jen velmi pomalu se u nich rozvíjejí komunikativní výrazy obličeje. Můžeme se setkávat s takřikajíc „*prázdným výrazem obličeje*“, což mnohdy kontrastuje s živým smíchem, nepatřičnými škleby a grimasami obličeje, nesmyslnými pózami či gesty.

Tento problém přetrvává i u starších autistů. Nedokáží navazovat rozhovor nebo sledovat téma konverzace, porozumět neverbální komunikaci, neudrží rytmus řeči, nedokáží přejít z jednoho tématu na jiné. Charakteristické je pro ně přehnané detailní objasňování oblíbeného tématu, naprosté odmítání jakékoliv změny a ignorují položené otázky. Dokáží o svém speciálním zájmu hovořit až do úplného vyčerpání. Mají tendenci opakovat stále stejné informace a nejsou schopni opravdové diskuse.

Pervazivní vývojová porucha je postižení velmi hluboké a vážné. Kdo má poškozenou schopnost porozumět komunikaci a sociálnímu chování, má problémy i s vývojem představivosti. Cvičení v těchto oblastech by mělo být hlavním ohniskem vyučování.

4.2 Formy komunikace u osob s autismem

Autisté postrádající vhodný komunikační systém jsou často náchylní k problémům v chování. Jelikož jediný způsob, jak na sebe mohou upozornit je výbuch vzteku, proto komunikace musí být adaptována na úroveň abstraktního myšlení klienta. Při výběru formy komunikace musíme myslet na to, zdali to dítě zvládne tak, aby bylo co nejvíce nezávislé.

4.2.1 Verbální komunikace

Za nejvyšší formu komunikace můžeme považovat řeč. Statistiky uvádějí okolo 50% mluvících autistů. Ne vždy je ale bohužel jejich řeč srozumitelná a smysluplná, mnohdy nedovedou tvořivě využívat někdy i velmi bohaté slovní zásoby. Z předešlých kapitol je zřejmé, proč je řeč pro děti s autismem tak obtížná. Především pochopit spojení mezi zvukem abstraktního jazyka a významem, který tento zvuk vyjadřuje, není viditelné a pro některé autisty velmi obtížné. Verbální komunikace je nejen abstraktní, ale i pomíjivá, proto bychom měli uvažovat o nižší formě komunikace.

Úskalí verbální komunikace

Jak již bylo uvedeno v kapitole na začátku, zhruba tak 50% autistů verbálně komunikují. I když jsou schopni verbálně komunikovat, neznamena to ještě, že všemu rozumí.

Důvodem mohou být:

- **Dlouhé věty, přemíra slov** – Vyjadřujeme-li se v dlouhých větách, pak velký počet slov může být pro dítě s autismem jen těžko zvládnutelný, jelikož není schopno dlouhé sdělení analyzovat. Dělá mu problém dát si do souvislostí slova, která slyší se sociální situací, kterou v daném okamžiku pozoruje. Jeho schopnost zpracovávat sluchové podněty bez zrakové podpory je oslabena. ***Používáme proto krátké jednoznačné věty!***
- **Bud' anebo** – Velký problém představuje pro mnohé autisty možnost výběru. Mít možnost si vybrat, neznamena, že si dokáže vybrat a dokáže svůj výběr realizovat. Při výběru ze dvou věcí většinou vybere tu naposledy vyslovenou: „*Chceš housku nebo*

rohlík?“ „*Rohlík*“. Dítě zopakuje poslední slovo (echolálie), i když ve skutečnosti chtělo housku. ***Pokud dítěti předložíme k výběru obrázek nebo skutečnou věc, usnadníme dítěti možnost výběru vizuální podporou.***

- **NE** – Kategorický zákaz by měl být u autistů používán jen v nejnnutnějších případech, kdy hrozí prostřední nebezpečí a dítě je třeba okamžitě zastavit. Pokud si dítě přeje dělat něco, co nelze dnes dělat neodpovídáme „*Ne dnes ne, ale až zítra*“, dítě by mohlo pochopit jako definitivní zákaz. Lépe zvolená odpověď „*Ano, ale až zítra*“. Svou odpověď můžeme podpořit požitím vizualizovaného rozvrhu.
- **Vztahová slova** – Osvojení slov (malý x velký) znamená, dát je do vztahu k jiným slovům, jelikož nemají absolutní definici. Např.: Pes je velký oproti myši, ale malý oproti slonovi. Dále jsou pro děti s autismem obtížné citoslovce a předložky.

Těmto problémům lze předcházet, eliminovat je nebo minimalizovat, zvolíme-li takovou formu komunikace, která bude konkrétní a poskytované sdělení bude trvalejší, postižený bude mít dostatek času ho pochopit a případně se k němu kdykoliv vrátit.

4.2.2 Gesta, znaková řeč

Gesta jako „Pojď sem!“ nebo „Jdi pryč!“ jsou jednoznačně spojeny s jeho významem. Použití takových gest nečiní obvykle autistům potíže. Mnoho gest je stejně symbolická jako slova, není dostatečné vizuální spojení mezi gestem a jeho významem. U dětí s autismem nastávají problémy u gest, která vyjadřují emoce, abstraktní pojmy a city. Tato gesta jsou symbolická, jejich význam je třeba domýšlet. Gesta nebývají jednoznačná a jejich význam je třeba odvodit ze souvislostí.

Znaková řeč je alternativním způsobem komunikace, jež se u autistů používá velmi málo. Verbální abstrakce je nahrazena vizuální abstrakcí. Výuka znakové řeči klade velké kognitivní nároky. Nedostatek kreativity u autistických dětí jim nedovoluje přetvářet gesta podle situace a to ani tehdy, kdy jednotlivým gestům dobře rozumí. Některé děti s autismem nedokáží napodobovat, jiní neudržují oční kontakt, tedy používání znakové řeči by omezilo možnost integrace dětí s autismem.

4.2.3 Komunikace s vizuální podobou

Obrázky, fotografie, předměty, piktogramy – vizuální komunikace s podporou je oproti jiným formám komunikace velmi konkrétní. Vizuálně prostorovou orientaci řadíme mezi dovednost, která je u velké části dětí s autismem dostatečně rozvinutá.

Na rozdíl od slov i gest má tato forma několik výhod.

- Obrázky jsou na rozdíl od znakové řeči pro každého pochopitelné, zvýší se šance komunikovat s okolím.
- Tato forma komunikace klade menší kognitivní nároky na postiženého. Spojení mezi obrázkem a skutečným významem je viditelné a pro většinu postižených pochopitelné. Jen malá část postižených není schopna chápat vztah mezi obrázkem a skutečným předmětem. U těchto dětí je třeba používat ke komunikaci skutečné předměty.
- Komunikace s vizuální podporou je nepomíjivá. Je možno se ke sdělení kdykoliv vracet.
- Sdělení vytvářena touto formou jsou trvalá, není třeba je neustále vytvářet, jako věty u verbální komunikace.
- Vizuální sdělení jsou jednoznačná.¹¹

Vizuální pomůcky volíme dle vývojové úrovně klienta. Nápisů můžeme používat u dítěte, které už umí číst a nemá problémy s abstrakcí. Jiné dítě bude mít prospěch z fotografií a obrázků, které ovšem musí být jednoznačné a bez zbytečných detailů. Autisté se často soustředí na nepodstatný detail a unikne mu určující prvek obrázku. Obrázky by neměly být stylizované, pro děti s autismem jsou matoucí (jako např. autíčka s obličejem).

Komunikace s vizuální podporou je nejvhodnější pro autisty s rigidním způsobem myšlení a extrémně silnou vazbou na realitu, ale neměla by se stát konečným cílem, nýbrž prostředkem k dosažení co největší nezávislosti postižených autistů. Komunikace s vizuální podporou je základem nápravy a osvobodí klienty s autismem od jejich nejzávažnějších problémů, chápání časových sousledností a abstraktních pojmů.

¹¹ JELÍNKOVÁ, M., *Autismus pětidílní sborník*. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, 2003. str. 5.

Při vytváření vizualizovaných časových programů musíme dbát na individualitu dětí. Pokud bude program obsahovat více informací než je schopen postižený zvládnout, můžeme vyvolat zmatek a nejistotu a naopak pokud bude obsahovat jen málo informací, může vyvolat problémy v chování.

4.3 Funkce komunikace u osob s autismem

Nejdůležitější funkce komunikace jsou ta sdělení, která by měla postiženému usnadnit život.

- **Požádat o něco:** slovem, obrázkem, předmětem, gestem.
- **Přilákat pozornost vhodným přístupem:** vzít za ruku, zazvonit na zvonek, poklepat na rameno.
- **Odmítnutí:** zavrtění hlavou, kartička s nápisem NE. Odmítnutí je pro děti s autismem velmi málo rozvinuta a působí jim značné potíže. Mnohdy odborníci zaměňují odmítnutí s negativismem. Děti s autismem mnohdy nerozumí zadanému úkolu a vzhledem k vrozeným nedostatkům nedokáží tuto okolnost sdělit, případně požádat o pomoc.

Tyto tři funkce komunikace můžeme autisty většinou naučit, zvolíme-li správný postup a respektujeme-li kvalitativní aspekty postižení. Další uvedené funkce komunikace dělají mnohdy postiženým značné potíže.

- **Poskytování praktických informací:** telefon, adresa
- **Základní sociální reakce:** Dobrý den, děkuji, prosím.
- **Okomentovat své okolí nebo nějakou činnost.** Pokud má postižený s autismem popsat záležitosti viditelné, je to pro něj mnohem snažší, než když je do popisovaného příběhu zakomponován také stav mysli.
- **Poskytování informací o budoucnosti či minulosti.** Vzhledem k tomu, že čas je abstraktní, jedná se o děje, které nejsou viditelné a že autisté nemají intuitivní chápání času, je tato funkce pro ně velmi obtížná. K lepšímu pochopení toho, co se bude dít, používáme vizualizované časové rozvrhy. Vizualizací kompenzujeme jejich vrozené nedostatky. Např.: obrázek na rádiu znamená; budeme poslouchat hudbu, nebo pomocí obrázků – můžeme složit, co budeme dělat odpoledne.

- **Žádat o informace.** I u této formy komunikace používáme obrázky. Dožaduje-li se dítě maminky, zvedne kartičku maminky a mi mu na vizualizovaném časovém rozvrhu ukážeme, kdy přijde.

4.4 Problémy v oblasti komunikace u osob s autismem

Jak již bylo zmíněno na začátku práce, děti s autismem nemají vrozenou schopnost pochopit význam vzájemné komunikace. Nechápu, že pomocí komunikace mohou ovlivnit své prostředí. S výukou jak komunikovat, musíme rozvíjet i chápání proč komunikovat a najít pro ně vhodnou formu komunikace.

Problém s mentální flexibilitou

Zdravé děti do procesu vnímání a zpracování informací zapojují obě hemisféry mozku. Pravá polovina přebírá podněty bez analýzy, je tedy odpovědná za syntézu vnímaného podnětu, levá polovina podnět analyzuje a sdělení dostane smysl.¹² U dětí s autismem se předpokládá, že souhra obou hemisfér je zpomalena nebo dokonce chybí. Zdravé dítě každou informaci a zkušenost tvořivě zpracuje a využije ke svému prospěchu, *zapojí obě poloviny mozku*, dítě s autismem zkušenost pouze opakuje. Zdravá populace je schopna využívat stále nové a nové kombinace slov, které vytvářejí podle okolností a konverzačního partnera. Autistům tato flexibilita chybí, přetrvává u nich původní výuková situace. Děti s autismem používají slova či věty v takovém významu, ve kterém se je naučili tzv. **echolálie**. Echolalické věty je třeba u dětí s autismem považovat za pokus o komunikaci, pokus kontrolovat situaci omezenými prostředky. Echolálii nelze považovat za definující prvek autismu, vyskytuje se v raném věku i u zdravých dětí a dětí s mentální retardací.

Problém s přiřazováním výkonu – problém s abstrakcí

¹² JELÍNKOVÁ, M., *Autismus pětidílní sborník*. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, 2003. str. 2.

Jedná se zde o biologickou schopnost přiřazovat význam k vnímaným podnětům. Zdravé děti jsou schopny přiřadit význam ke slovu, které slyší, i když jde o abstraktní význam slova. Tato vrozená schopnost dává intuitivně přednost lidské řeči před jinými zvuky. Učí se lidskou řeč analyzovat, rozumět ji a brzy se snaží samy komunikovat. Autisté mají tuto schopnost oslabenou nebo jim úplně chybí, vnímají pouze to, co vidí, nejsou schopni pochopit abstraktní pojmy – jsou hyperrealistické. (např.: na otázku „*Nevíš kolik je hodin?*“ odpoví „*Ano, vím*“).

Problém s chápáním symbolů

Lidé s extrémní vazbou na realitu a omezeným doslovným vnímáním mají obrovské problémy s chápáním symbolů. Lidská společnost je ale bohužel společenstvím závislém na symbolech. Slovo symbolizuje věci, myšlenky, činnosti, emoce. Autisté mají problémy s chápáním emocí, nerozumí gestům, výrazům obličeje či zabarvení hlasu.

Problém s chápáním souvislostí

Děti s autismem nejsou schopny dávat věci do širších souvislostí, vzhledem k jejich úzké vazbě na realitu. Pro autisty je například slza na tváři jen kapkou vody. Nechápou, že za touto kapkou se mohou skrývat emoce (lítost, bolest, vztek) nebo reálná příčina (venku prší, krájím cibuli).

Problém s generalizací

Pokud mají autisté problémy s abstrakcí, mají potíže překonat doslovný význam vnímaného, pokud je vnímání vázáno na prostředí, pak se velmi omezuje spontánní zobecnění získání dovedností, dítě má problémy s generalizací. Jestliže dítě s autismem slyší slovo *pes*, pak je toto slovo spojeno vždy s konkrétním *psem*, které dítě zná. Autisté si nedovedou představit zobecňující pojem slova *pes*. Dítě rozumí slovu pouze v určité situaci, v jiné situaci je pro něj nesrozumitelné. Pro děti s autismem je dále obtížné přenášet informace z jednoho prostředí do druhého, mají totiž jen omezenou schopnost vytvořit si v mysli obraz něčeho, co nevidí.

Problémy se zájmeny

Většina dětí s autismem má problémy s používáním zájmen důsledkem doslovného způsobu myšlení. Autisté nemohou z přímého pozorování pochopit, proč je jedna a tatáž osoba jednou nazývána *já*, jindy *ty* či *on*.

Problémy s pamětí

Autisté mají obvykle dobrou krátkodobou paměť. Dokáží zopakovat celé pasáže rozhovorů, zopakovat věty, aniž by jim rozuměly. Po nějakém čase mohou mít tyto děti problém s vybavováním slov a vět. Abychom tomuto problému s pamětí předešli, musíme najít způsob, kterým se určitá informace stane trvalou (obrázek, fotografie, zápis).

Problém se sociální komunikací

Autisté nemají vrozenou schopnost navazovat kontakty s lidmi, neznají radost ze vzájemné komunikace. Jestliže se u nich rozvine řeč, využívají ji pouze k uspokojování svých potřeb a získávání informací. Autisté nemají vrozenou schopnost vcítit se do myšlení někoho jiného, tudíž neumějí naslouchat partnerovi, nejsou schopni přenechat slovo někomu jinému, drží se svého oblíbeného tématu a to i tehdy, kdy ostatní účastníky konverzace toto téma vůbec nezajímá.

Mají-li komunikační problémy dětí s autismem svůj původ v rigidním kognitivním stylu, pak je jim třeba pomáhat jiným způsobem, než dětem s pružným kognitivním stylem. Sebelepší individuální vzdělávací program „šitý na míru“, nebude nic platný, jestliže nebude klientem pochopen.¹³ Pokud mají autisté problémy analyzovat význam abstraktní sluchové informace, nechápou symboliku řeči, je pro ně obtížné adaptovat se na náš způsob komunikace. Je potřebné najít pro ně alternativní podpůrný způsob komunikace, ale musíme si uvědomit, že problémy se týkají všech forem komunikace ne pouze mluveného slova.

¹³ JELÍNKOVÁ, M., *Autismus pětidílní sborník*. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, 2003. str. 4.

Problém s porozuměním

Naslouchání řeči i čtení slov zahrnuje porozumění. Aby děti byly dovednější v komunikaci, potřebujeme nejen zlepšit jejich schopnost komunikovat, ale také zlepšit jejich porozumění, tomu co říkají ostatní. Schopnost člověka používat řeč může být nezávislá na schopnosti rozumět druhým. Jsou děti, které jsou schopny porozumět tomu, co říkáme, ale mají velký problém se naučit mluvit. Naopak jiné děti se mohou naučit mluvit, ale mají obrovské potíže porozumět tomu, co říkají druhí. Některé děti se mohou naučit používat jednu formu komunikace k porozumění druhých a jinou formu komunikace k mluvení. To znamená, že dítě může být schopné mluvit, ale druhým rozumí jen tehdy, když používají vizuální signály nebo naopak dítě ke komunikaci potřebuje vizuální komunikační strategie, ale přitom je schopno rozumět tomu co říkají druhí.

Děti, které nerozumějí tomu, co se jim ostatní snaží komunikací sdělit, si mohou vytvořit komplexní a zdoluhavé rituály jako způsob, kterým dávají věcem smysl a vytvářejí pro sebe rutinu. Tyto rutiny mohou zahrnout sebestimulační jednání (pohybování prsty, houpání se, atd.), rutiny s předměty (jejich točení, mávání jimi ve vzduchu, atd.), nebo dokonce verbální rutiny (opakování frází, či otázky stále kolem dokola). Jsou-li rituály přerušeny, mnohé děti se začnou zlobit a znervózní.¹⁴

¹⁴BONDY, A., FROST, L., *Vizuální komunikační strategie v autismu*. Praha: Grada, 2007. str. 32.

5 Alternativní a augmentativní formy komunikace

Alternativní a augmentativní komunikace (dále jen AAK) jsou všechny formy dorozumívání, které doplňují nebo nahrazují řeč (ať už psanou či mluvenou) přechodně nebo trvale. Termín augmentativní a alternativní pochází z latiny. Augmentativní znamená množit, rozšiřovat, zveličovat, alternativní rozumíme jím druhý, jiný, střídající. Slovo augmentativní ukazuje, že mohou být tyto intervence použity ke zlepšení efektivity komunikace skrze existující prostředky (včetně řeči), zatímco alternativní naznačuje vyvíjení systémů, které dočasně či trvale nahrazuje řeč.

Množství modalit může být použito k augmentaci či nahrazení řeči, včetně:

- zbytkové řeči,
- vokalizací,
- obrázků či souvisejících vizuálních symbolů (od fotografií až po tisk),
- Braillova písma,
- gest (neformální či v rámci formálního systému, jakým je Americký znakový jazyk), nebo
- různých stupňů (ovládaných jakýmkoliv pohybem těla včetně očního pohledu).¹⁵

Použití AAK je zaměřeno především na překonávání rozporu mezi porozuměním řeči a aktivním vyjadřováním, podporu vývoje komunikace a řeči, podporu exprese u malých dětí, zamezení frustrace, která vzniká z neúspěšných pokusů o komunikaci, rozvíjení sociálních vztahů, usnadnění meziosobních kontaktů, podporu schopnosti číst a psát. Cílem je pokusit se začlenit jedince s postižením do společnosti, umožnit jim účinně se dorozumět a navzájem komunikovat mezi sebou.

Komunikace bez řeči vyžaduje použití alternativních symbolů. Symbol je něco, co reprezentuje něco jiného. Existují dva hlavní typy symbolů AAK: bez pomůcek a

¹⁵BONDY, A., FROST, L., *Vizuální komunikační strategie v autismu*. Praha: Grada, 2007. str. 48.

s pomůckami.¹⁶ Metody bez pomůcek nevyžadují ke své práci žádné vybavení a proto jsou snadno a okamžitě použitelné. Je vhodné je využívat u malých dětí a u klientů s poruchami pozornosti apod. Zahrnují gesta, řeč těla, vokalizace, manuální znaky, vizuální systémy jako např. Lormovu abecedu, znakovanou a znakovou řeč, systémy Znak do řeči, Makaton atd. Metody s pomůckami vyžadují prostředky, které jsou vůči svým uživatelům externí. Zahrnuje pomůcky technické (počítače a různé programy, pomůcky s hlasovým výstupem, různé typy spínačů, speciálních klávesnic apod.) a netechnické (komunikační knihy, předměty, fotografie, obrázky, symboly, psaná řeč ad.)

Mnoho lidí zastává názor, že používání forem AAK zbrzdí nebo dokonce úplně zastaví vývoj mluvené řeči. Při správném využití AAK můžeme nejen rozvíjet slovní zásobu, komunikační pohotovost, nýbrž i myšlení a napomáhat v rozvoji sociálních vztahů. Obecně tedy lze říci, že formy AAK lze využívat v podstatě od narození, zvláště u těch dětí, u nichž předpokládáme problémy s vývojem řeči (dětí s mentální retardací, Downovým syndromem, autismem, DMO apod.). V raném věku mají formy AAK mluvenou řeč podpořit, ne nahradit.

Některé formy AAK však nejsou u dětí s poruchou autistického spektra (dále jen PAS) úspěšné, kvůli jejich odlišnému chápání světa a dalším typickým zvláštnostem vyplývajících z diagnózy. Jako například: nepochopení smyslu řeči a komunikace jako takové, neschopnost vnímat mluvenou či znakovou řeč a pamatovat si řečené ukázané, zvláštnosti v paměťových procesech, odlišná percepce, chybění očního kontaktu, neschopnost iniciovat sociální kontakt, extrémní vázanost na realitu, zhoršená schopnost abstrakce a generalizace, absence potřeby sdílení, v jejich vývoji chybí ukazování, horší schopnost imitace, adekvátním způsobem upozornit druhého, že chtějí něco sdělit, převaha kinestetického vnímání atd.

Okolí se vždy pokouší naučit tyto děti mluvit, aby mohly sdělit své přání a potřeby. A však klasické metody jsou často neúčinné nebo trvá velmi dlouho, než jsou autisté schopni řeč používat smysluplně. Tím zůstávají po dlouhou dobu bez funkční komunikace, což obvykle vede k nežádoucím projevům a nevhodnému chování. Tyto problémy se pokouší překlenout výměnný obrázkový komunikační slovník, který se snaží dětem s PAS nabídnout smysluplnou a především funkční komunikaci vyhovující jejich specifickým potřebám.

¹⁶ BONDY, A., FROST, L., *Vizuální komunikační strategie v autismu*. Praha: Grada, 2007. str. 50.

Při hledání náhradních nebo podpůrných komunikačních systémů je třeba využívat všech schopností uživatele. Zásadou je vždy to, aby způsob dorozumívání byl co nejpřirozenější, jak je to jen v dané situaci možné.

Alternativní komunikace tedy využívá například:

Systémy bez pomůcek

- *cílené pohledy očí, mimika,*
- *gesta, gestikulace, manuální znaky (např.jazykový program Makaton)*

Povaha postižení u mnoha typů komunikačních obtíží vede k tomu, že postižený je více odkázán na zrak a kinestetické vnímání, protože způsob přenosu u mluveného slova je chvilkový, a tedy obtížně zachytitelný, a tak gesto poskytuje doprovodnou vizuální informaci. Jde vlastně o spojení řeči s pohybem - zrakové, hmatové a pohybové podněty, které vznikají při řeči a současném provádění gest či znaků, jsou důležité pro vytváření percepčně motorických paměťových stop. Gesta se tedy také využívají jako pomoc při vybavování slov – je to vlastně technika nápovědy při podpoře paměti pro vybavování či spojování slov ve větě.¹⁷

Znaky či gesta je možné využít bezprostředně v situacích, aktuálně zajímavých pro dítě. Což je velmi důležité zvláště u dětí s poruchami pozornosti a s mentálním postižením. Výhodou je i možnost dorozumívání na větší vzdálenost, jelikož jsou kdykoliv k dispozici bez zdlouhavého listování či hledání.

Systémy s pomůckami

Předměty

Trojrozměrné symboly, se kterými je možno manipulovat, mají hmatovou strukturu a jsou snadno rozpoznatelné. Jsou vhodné u velmi malých dětí „*hmatové symboly a významy vnímá už sedmiměsíční dítě*“, pro osoby s kombinací smyslového postižení, pro osoby se zrakovým postižením, či u osob s těžkým kognitivním postižením. Nevýhodou je, že děti nemohou

¹⁷ <http://www.alternativnikomunikace.cz/index.php?page=metody>.

reprezentovat abstraktní slova, překrývá se také pojmenování související činnosti a předmětu (hrneček – symbolizuje hrneček samotný i pojem pít).

Fotografie

Mohou znázornit předměty, činnosti, osoby, místa. Fotografie je tedy nejrealističtější dvojrozměrné znázornění, je srozumitelnější a "čitelnější" než obrázek či grafický symbol. Fotografie jsou často předstupněm pro abstraktnější symbolické systémy. Fotografie je také velmi motivující – dítě vidí konkrétní, "své" osoby, jsou zobrazeny jeho vlastní zážitky.

Systémy grafických symbolů (např. PCS, Bliss, piktogramy)¹⁸

Pro potřeby nemluvivých byly navrženy různé typy grafických symbolů, barevných či černobílých, tak aby každý mohl používat ten, který mu nejvíce vyhovuje. Grafické symboly dětem pomáhají pochopit stavbu věty, strukturu prostředí, sled činností v čase, jsou výhodné i pro možnost vyjádření abstraktních jazykových pojmů.

Komunikační tabulky

Jednotlivé symboly se pro potřeby osoby sestavují do komunikačních tabulek. Forma komunikační tabulky vychází z potřeb jedince: sestavení symbolů v tabulce, případně v prostoru je uzpůsobena na zřetelných a pohybových možnostech jedince (velikost tabulky, umístění a velikost symbolů, barevný kontrast). Vybraný symbol indikuje ukázkou prstem, pěstí, pohledem, atd., dle svých motorických možností. Jedinec by se měl podílet na výběru slovní zásoby a uspořádání tabulky tak, aby byla zajímavá. Měla by odpovídat jeho zájmům, věku a odpovídat jeho osobnosti. Důležité je zajistit rozšiřování slovní zásoby. Tvorba tabulky je pokračující proces a nová slovní zásoba musí být dostupná podle měnící se komunikační situace. Jedinec by měl vědět, kde tabulku najde a musí také umět o tabulku požádat.

¹⁸ <http://www.alternativnikomunikace.cz/index.php?page=metody>.

Písmena a psaná slova

Velmi výhodné je pro děti, pokud se mohou vyjadřovat pomocí písma, protože možnosti komunikace jsou pak pro ně mnohem širší než při práci s jakkoliv dobře předpřipravenou sadou symbolů. Pro používání písmen a slov je důležité začít co nejdříve budovat schopnost rozpoznat písmena a tištěná slova, zpočátku se kombinují s obrázkovými symboly. Výhodou slov je, že mnohá z nich lze umístit na jednu stránku a že jsou jednoduše srozumitelná lidem, kteří umí číst. Nevýhodou je, že lidé s autismem, kteří neumí číst, nebudou schopni je efektivně používat.¹⁹

Technické pomůcky s hlasovým výstupem

Jsou to pomůcky jednoúčelové, využívané pouze pro komunikaci. Jde o pomůcky jednoduché s tištěným, hlasovým výstupem s omezeným počtem vzkazů či přístroje s klávesnicí a/nebo displejem, kdy sdělení jsou označena obrázky, symboly, fotografiemi, nápisem.

Počítače

Počítač musí být vybaven speciálním softwarem. Výhodou je možnost současného využití počítače např. pro výuku, je také snazší případně změnit systém podle individuálních potřeb uživatele. Vhodnější je přenosný počítač. Pro jednoúčelová zařízení i počítač je důležitá ***fyzická přístupnost*** pro uživatele

Je třeba si uvědomit, že technické pomůcky samy o sobě neposkytují jednoduché řešení všech problémů v komunikaci, podstatné je, jak se využívají. Uživatel by měl mít z praktických důvodů přístup jak k technickým, tak k netechnickým pomůckám tak, aby mohl reagovat v různých komunikačních situacích.²⁰

¹⁹ BONDY, A., FROST, L., *Vizuální komunikační strategie v autismu*. Praha: Grada, 2007. str. 57.

²⁰ <http://www.alternativnikomunikace.cz/index.php?page=metody>.

Většina dětí s autismem rády používají počítače a mají z nich užitek, stejně tak jako zdravé děti. Počítač jim poskytuje zajímavý zrakový výstup a vstup, další výhodou je, že jsou předvídatelné (což je pro děti s autismem nejdůležitější), pro děti je zábavné je používat.

5.1 Výměnný obrázkový komunikační slovník

Výměnný obrázkový komunikační slovník do České republiky přinesla paní Margita Knapcová v roce 2000. Teoreticky vychází ze systému Picture Exchange Communication System – PECS, vyvinutého v roce 1985 a používaného v anglicky mluvících zemích. Oba tyto systémy mají stejný základ, jímž je *vysoká motivace* (konkrétní výběr odměn pro konkrétního klienta), *smysluplná a účelná výměna obrázku za věc*, jež je na něm nakreslena, *podpora iniciativy klienta použitím fyzické asistence* a potlačením verbálních výzev a pokynů a *podpora nezávislosti klienta* díky uspořádání návaznosti jednotlivých lekcí.

PECS a VOKS však nelze ztotožňovat, neboť VOKS je přizpůsoben českému prostředí, respektuje zvláštnosti českého jazyka a postupem času je doplňována postupy, které se osvědčily v praxi a které v systému PECS nenajdeme, nebo naopak některé postupy původního systému záměrně vynechává.

Hlavními výhodami systému VOKS jsou jeho rychlá osvojitelnost, vysoká motivace (dětí dostávají přesně to, o co si říkají), podpora iniciativy klienta, redukce nevhodného chování, dostupnost pomůcek a možnost mít je stále při sobě, srozumitelnost pro široké okolí, neboť obrázky jsou opatřeny nápisy. Jak nám již sám název napovídá, jde o komunikaci, která využívá soubor obrázků. Obrázky jsou černobílé o velikosti 5x5 centimetrů. Mohou však být upraveny na míru dítěte a to zmenšeny, zvětšeny, vybarveny, nebo lze místo nich použít skutečný předmět (zmenšeninu, jeho část apod.).

Hlavním cílem systému VOKS je rychlé nabytí komunikačních dovedností. Jde o způsob, *jak* učit klienty komunikovat a především – jak jim osvětlit, *proč komunikovat*, tedy význam a sílu komunikace. Celý systém výuky je postaven tak, aby vedl klienty k nezávislosti –

k samostatnému používání svého komunikačního systému.²¹ Od počátku jsou klienti vedeni k iniciativnímu přístupu v komunikaci a nácviku komunikačních dovedností v rámci běžných životních situací.

S nácvikem lze začít v jakémkoliv věku, samozřejmě čím dříve, tím lépe, zvláště pak u dětí s PAS není nezbytné čekat, jestli se řeč rozvine či nikoli. Jako jiné formy AAK, VOKS má za úkol mluvenou řeč podporovat nikoliv nahrazovat. Pro úspěšné zvládnutí systému VOKS však musí být splněny předpoklady, že klient diferencuje běžné předměty a zná jejich funkční užití. Ovšem, zda-li musí klient umět před započítím nácviku přiřadit obrázek k reálnému předmětu, obrázky třídit a rozlišovat, je sporné.

Dále je pro nácvik komunikace důležité prostředí, v němž cvičení probíhá. Mělo by být klidné a takové, které klient dobře zná a v němž se cítí bezpečně. Až po zvládnutí dané dovednosti ve známém prostředí ji lze cvičit i jinde a s někým jiným (je známo, že děti s PAS mají problémy s přenesením určité dovednosti z jednoho prostředí do druhého). Již získané komunikační dovednosti procvičujeme a využíváme v přirozeném prostředí klienta v rámci aktivní činnosti. Je důležité, aby se jedinec naučil VOKS používat funkčně, tzn. aby jej uplatňoval s různými lidmi v různých prostředích.

Při nácviku VOKS je zapotřebí alespoň dvou lektorů – komunikačního partnera (dále jen KP), který komunikuje s klientem a řídí nácvik a tzv. asistenta klienta (některé literatury uvádějí tzv. „ducha“), který navádí klienta a pomáhá mu při komunikaci.

KP by měl dodržovat důsledně postupy lekcí, zvláště pak standardizovaných pokynů týkajících se verbálních projevů a výzev. Neříkat nic, co není doporučeno, mohlo by tím dojít k potlačení iniciativy klienta a k vypěstování jeho závislosti na verbálních projevech KP. Dodržování nemusí být tak striktní u jedinců s jinou poruchou než je autismus. Oproti tomu asistent vůbec nemluví a absolutně nereaguje na tázavé pohledy klienta nebo jakýkoli pokus klienta navázat s ním oční kontakt, klienta nechválí ani nereaguje negativně. Musí se chovat jako neviditelný duch, který poskytuje pouze nezbytně nutnou pomoc. Klienta pouze

²¹ KNAPCOVÁ, M., *Výměnný obrázkový komunikační systém*. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, 2005. str. 8.

fyzicky navádíme. Poskytujeme jen nezbytně nutnou pomoc a od asistence v souladu se zvládnutím dovednosti plánovitě upouštíme, aby se dítě na dané pomoci nestalo závislé.

Ke komunikaci lze využívat soubor obrázků, který vychází z tzv. PCS systému (The Picture Communication Symbols). Dle individuálních potřeb klienta však mohou být použity i některé piktogramy, obrázky z publikace První čtení autorek L. Kubové a K. Hemzáčkové, případně vlastnoručně namalované obrázky. V podstatě lze použít jakýkoli typ symbolů, který jedinci vyhovuje, ale je nutné zachovat stejný ráz obrázků. Nad obrázky umísťujeme jejich názvy psané velkými tiskacími písmeny. Názvy by měly klientovi do budoucna usnadnit cestu k případnému globálnímu čtení, nebo usnadnit komunikaci osobě, která není s obrázky obeznámena a může si tak obsah sdělení přečíst. Nejčastěji začínáme nácvik s obrázky černobílými o velikosti 5x5 cm.

Na začátek budeme potřebovat pouze obrázky, které zalaminujeme a z rubové strany nalepíme suchý zip, abychom mohli obrázky upevňovat na komunikační tabulky nebo vizualizovaný denní program. Postupně však bude potřeba vyrobit i komunikační tabulky. Komunikační tabulka je základní nosič obrázků VOKS. Komunikační tabulka je zalaminovaná barevná čtvrtka formátu A4 opatřená suchými zipy, na které se obrázky lepí. Klient zpočátku disponuje pouze komunikační tabulkou a po zvládnutí difference většího množství obrázků se přidávají další tabulky, ze kterých se tvoří komunikační kniha. Komunikační tabulky jsou různých barev podle toho, pro jaký druh obrázků jsou určeny: na *oranžové čtvrtce* jsou podstatná jména, která nejsou zahrnuta do jiných kategorií; na *žluté* jsou osoby (včetně osobních zájmen); na *zelené* slovesa; na *modré* rozvíjející slova, zejména přídavná jména a příslovce; na *bílé* barvě jsou různé znaky pro spojky, předložky, časové pojmy, barvy, písmena, čísla a další abstraktní pojmy; na *červené* tázací zájmena a frekventovaná slova užívaná zejména k podpoře řeči učitelů (např. ano, ne, není apod.); na *šedé* větný proužek, *šedé nebo hnědé* jsou „nosná“ slovní spojení a slovesa typu „já chci“, „já vidím“, „já mám“ atd.; na *fialové* barvě jsou sociální výrazy (zdvořilostní, omluvné, expresní vyjádření konkrétní osoby apod.)²²

²² KNAPCOVÁ, M., *Výměnný obrázkový komunikační systém*. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, 2005. str. 15.

5.1.1 Metodika VOKS

VOKS zahrnuje jednu přípravnou lekci, sedm výukových a čtyři doplňkové. V přípravné lekci vybíráme a hledáme vhodné odměny pro klienta. Výukové lekce nám jsou rozděleny na: cíl, přípravu, výchozí pozice klienta, komunikačního partnera a asistenta, instrukce a postup práce. Obsahem výukových lekcí jsou: výměny obrázku za věc, užití komunikační tabulky a nácviku samostatnosti, diferenciací obrázků, tvoření jednoduché věty, reakce na otázku „co chceš“, odpovědi na další otázky typu „Co vidíš?“, „Co máš?“, spontánního projevu - komentáře. Mezi sedm hlavních lekcí jsou vloženy lekce doplňkové zabývající se rozvojem obrázkové slovní zásoby, navozením očního kontaktu, rozvojem větné stavby a obrácené komunikace a nakonec popisem obrázků sloves. Výukové lekce VOKS jsou metodicky odděleny, přesto je však možné a někdy i vhodné, aby se určité lekce částečně překrývaly. Je možné tedy začít novou lekci, přestože není předchozí lekce úplně zvládnuta. To lze pouze u 2. lekce se 3. lekcí a 3. lekce se 4. lekcí. Nesmí se překrývat 4. lekce s 5. lekcí a 5. lekce s 6. lekcí. Doplňkové lekce prostupují veškerým následným nácvikem.

III EMPIRICKÁ ČÁST

6 Cíl praktické části

Hlavním cílem tohoto průzkumu bylo zjištění „*Jaké komunikační systémy lze využít při výchově a vzdělávání osob s autismem*“.

6.1 Shrnutí předpokladů

Pro praktickou část bakalářské práce byly stanoveny následující předpoklady:

1. Předpokládám, že více jak 70% dětí s autismem bude komunikovat spíše neverbálně.
2. Předpokládám, že více jak 50% dětí s autismem využívá vizualizovaný denní režim.
3. Předpokládám, že 90% pracovníků pracujících s dětmi s autismem zná metodu VOKS.
4. Předpokládám, že 50% z nich ji používá.

7 Použité metody

Pro průzkum byl použit nestandardizovaný dotazník. Dotazníky byl rozdělen na dvě části. První část byla zaměřena na údaje o dítěti. Obsahovala 9 otázek. U prvních dvou otázek bylo možno zakroužkovat více odpovědí, na zbývajících sedm otázek bylo možno odpovědět ano/ne s možností doplnit vlastní poznámky. Druhá část dotazníku zkoumala obecné údaje. Obsahovala 5 otázek. První a pátá otázka byla otevřená, respondenti mohli odpovídat, dle svých zkušeností. Zbývajících otázky byly polootevřené, na otázky odpovídali ano/ne s možností doplnit své poznámky.

Dotazníky byly rozdány v období od listopadu do ledna. Byly obeslány instituce, které pracují s dětmi s autismem a osloveni rodiče dětí s autismem. Dotazníky byly shromažďovány průběžně. Poslední dotazník byl vrácen na konci února.

Rodičům bylo rozdáno 30 dotazníků a všechny se vrátily. Dotazníky vyplňovali s ochotou a vstřícností. Institucím bylo rozesláno 70 dotazníků a vrátilo se 45. Některé instituce telefonicky přislíbili vyplnění a dotazníky již zpět nevrátili. Celkem bylo rozesláno 100 dotazníků, vrátilo se 75. Pokud by údaje byly převedeny na procenta, celkem se vrátilo 97% z toho 64% od institucí a 100% od rodičů.

Počet rozdaných dotazníků

Tabulka č. 1

instituce	70
rodiče	30

Počet vrácených dotazníků

Tabulka č. 2

instituce	45
rodiče	30

Počet vrácených dotazníků v %

Tabulka č. 3

instituce	64%
rodiče	100%

Celkový počet dotazníků

Tabulka č. 4

celkem rozdáno	100
celkem vráceno	75

Celkový počet dotazníků v %

Tabulka č. 5

celkem rozdáno	100%
celkem vráceno	97%

8 Popis zkoumaného vzorku

Osloveny byly instituce pracující s klienty s diagnózou autismus v celé České republice. Jednalo se především o různá občanská sdružení, občanského sdružení APLA, speciální základní školy, autistické třídy. Klienti navštěvující tyto instituce jsou různého věku a obojího pohlaví. 64% procent institucí se k dotazníkům postavilo kladně a dotazníky ochotně vyplnily. Žádná instituce dotazníky neodmítla, přesto 36% institucí dotazníky nevyplnilo, i když slíbili účast. Veškeré náklady byly hrazeny příjemcem, instituce neměly s odesláním, žádné výdaje. Můžeme předpokládat, že nevrácení dotazníků plyne z nadměrného papírování a tím nedostatku času na ostatní věci, nebo nechuť vyplňovat nějaké papíry navíc.

Osloveni byli rodiče dětí s autismem. Od rodičů se vrátily všechny dotazníky. Rodiče byli velmi vstřícní a ochotní, zodpověděli jakékoliv dotazy i mimo dotazníky. Bylo umožněno navštívit děti v rodinách, občanských sdruženích a pozorovat je při práci a komunikaci s ostatními lidmi. Komunikace se lišila s prostředím s komunikačními partnery.

Klienti, které jsem navštěvovala, byli ve věku od 2 do 18 let s různými diagnózami. Pochází z Ústeckého kraje a navštěvují autistickou třídu speciální základní školy. Ve volných chvílích navštěvují občanské sdružení Porozumění. Zde mají možnost navštěvovat různé kroužky, tím se setkávají s různými lidmi a možnost trénovat sociální kontakt a své komunikační schopnosti.

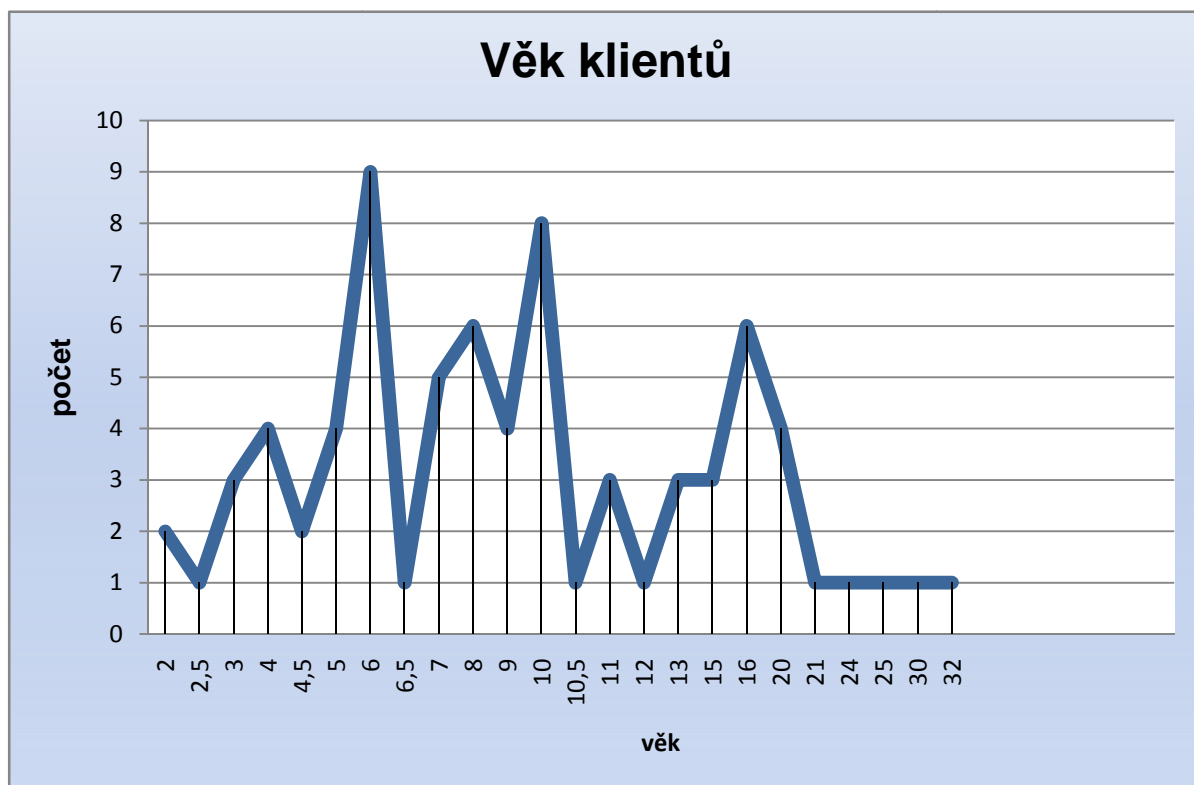
9 Výsledky a jejich interpretace

9.1 Údaje o dítěti

1. Rozdělení podle věku:

Tabulka číslo 6 a graf číslo 1 nám ukazuje věk klientů. Klienti se pohybovali ve věku od 2 do 32 let. Nejvíce klientů bylo ve věku 6 let. Průměrný věk klientů činí 10 let.

Graf č. 1

Tabulka č. 6

věk	počet
2	2
2,5	1
3	3
4	4
4,5	2
5	4
6	9
6,5	1
7	5
8	6
9	4
10	8
10,5	1
11	3
12	1
13	3
15	3
16	6
20	4
21	1
24	1
25	1
30	1
32	1

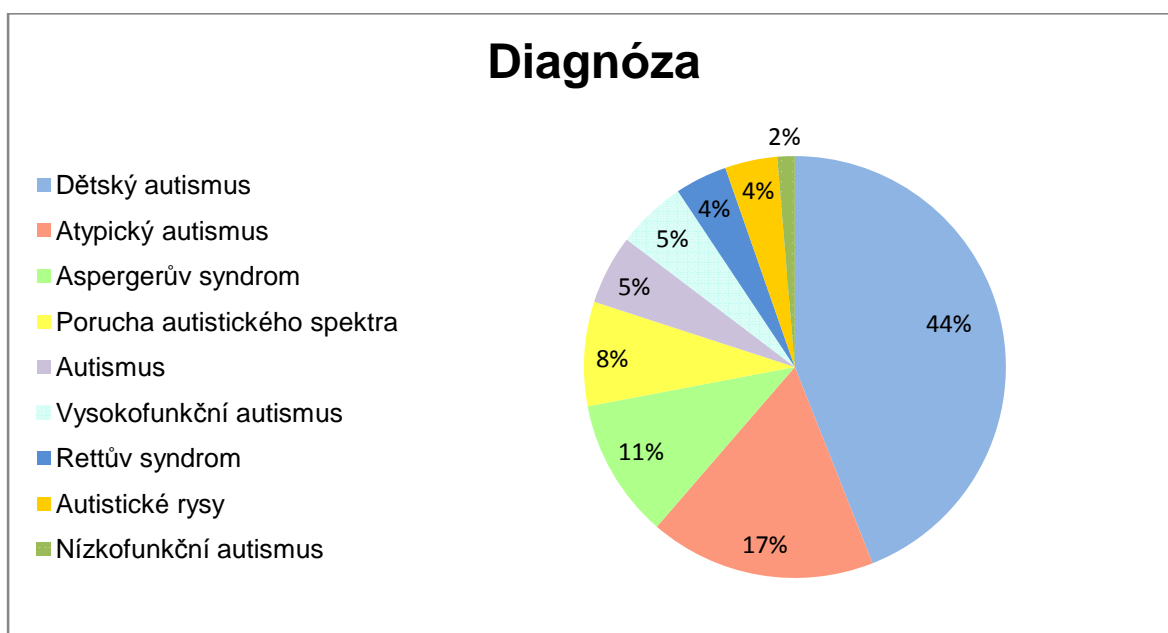
2. Rozdělení podle diagnózy

V tabulce číslo 7 jsou uvedeny diagnózy klientů. Jsou řazeny od nejčastější po méně častou. Graf číslo 2 nám uvádí údaje v procentech. Největším zastoupením jsou klienti s **dětským autismem tj. 44%**. Následuje **Atypický autismus 17%** a **Aspergerův syndrom 11%**. Pouhá 2% jsou klienti s **Nízkofunkčním autismem**.

Tabulka č. 7

Dětský autismus	33
Atypický autismus	13
Aspergerův syndrom	8
Porucha autistického spektra	6
Autismus	4
Vysokofunkční autismus	4
Rettův syndrom	3
Autistické rysy	3
Nízkofunkční autismus	1

Graf č. 2

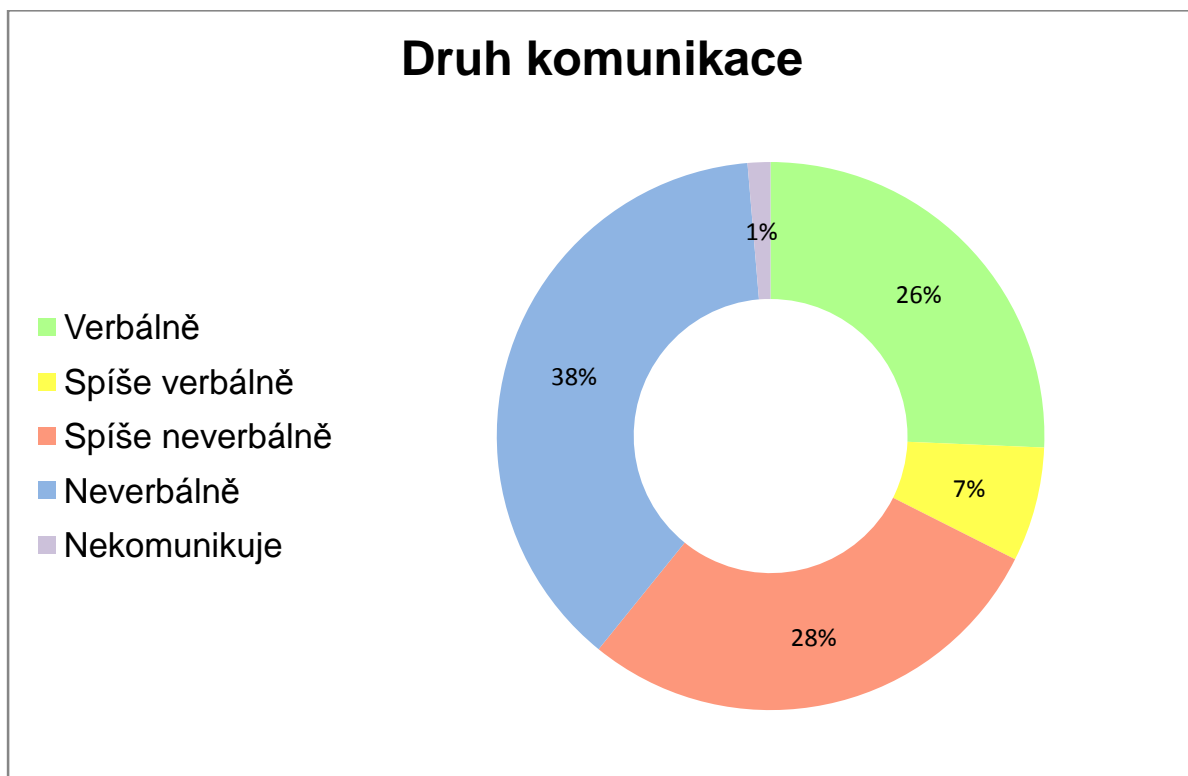
3. Typ komunikace

Tabulka číslo 8 a graf číslo 3 nám zodpovídá otázku číslo 1. „Jak dítě komunikuje?“ Jedno procento z oslovených nekomunikuje vůbec. 26% dětí s autismem komunikuje verbálně a nejvíce dětí, tj. 38% komunikuje neverbálně. To znamená, že ke komunikaci používají náhradní komunikační systém.

Tabulka č. 8

Verbálně	19
Spíše verbálně	5
Spíše neverbálně	21
Neverbálně	28
Nekomunikuje	1

Graf č. 3

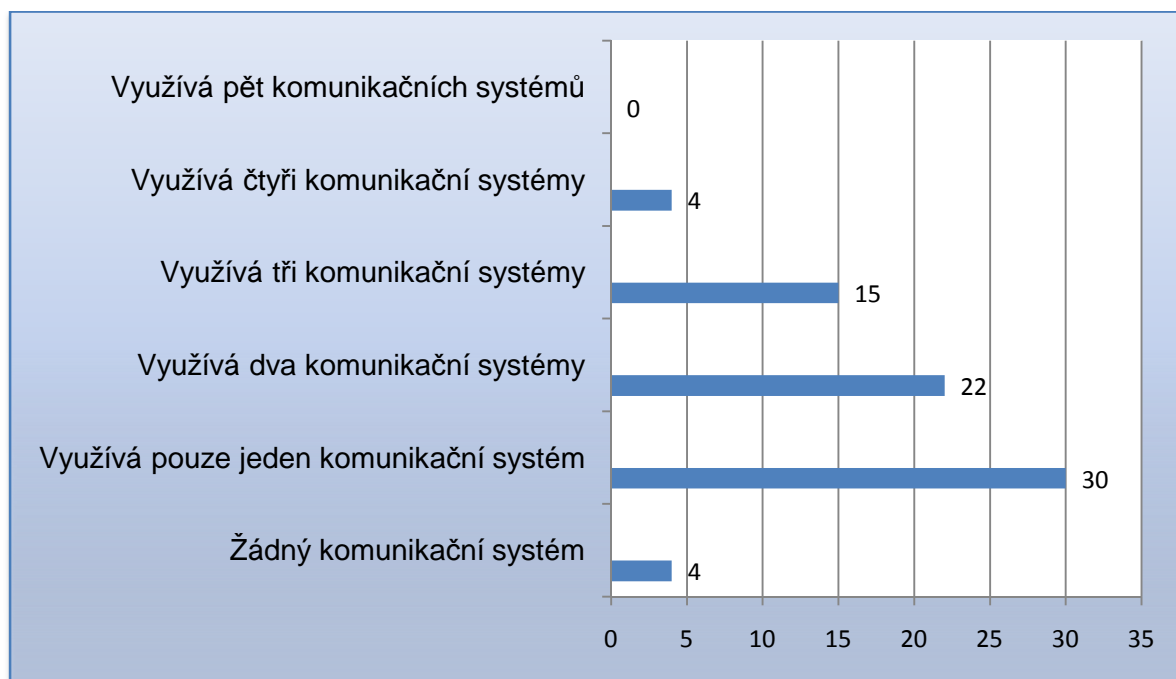
4. Komunikační systémy

Tabulka číslo 9 a graf číslo 4 nám zodpovídá otázku číslo 2. „Jaké komunikační systémy využívá?“ Pouze čtyři respondenti nevyužívají žádný komunikační systém. Jsou to jedinci, kteří plně verbálně komunikují. Nejvíce respondentů využívá jen jeden komunikační systém. Zpravidla jim tento komunikační systém nejvíce vyhovuje. Mají rádi přesně daná pravidla, které jim dávají pocit bezpečí. Jednou jejich jistotou je právě neměnný komunikační systém.

Tabulka č. 9

Žádný komunikační systém	4
Využívá pouze jeden komunikační systém	30
Využívá dva komunikační systémy	22
Využívá tři komunikační systémy	15
Využívá čtyři komunikační systémy	4
Využívá pět komunikačních systémů	0

Graf č. 4

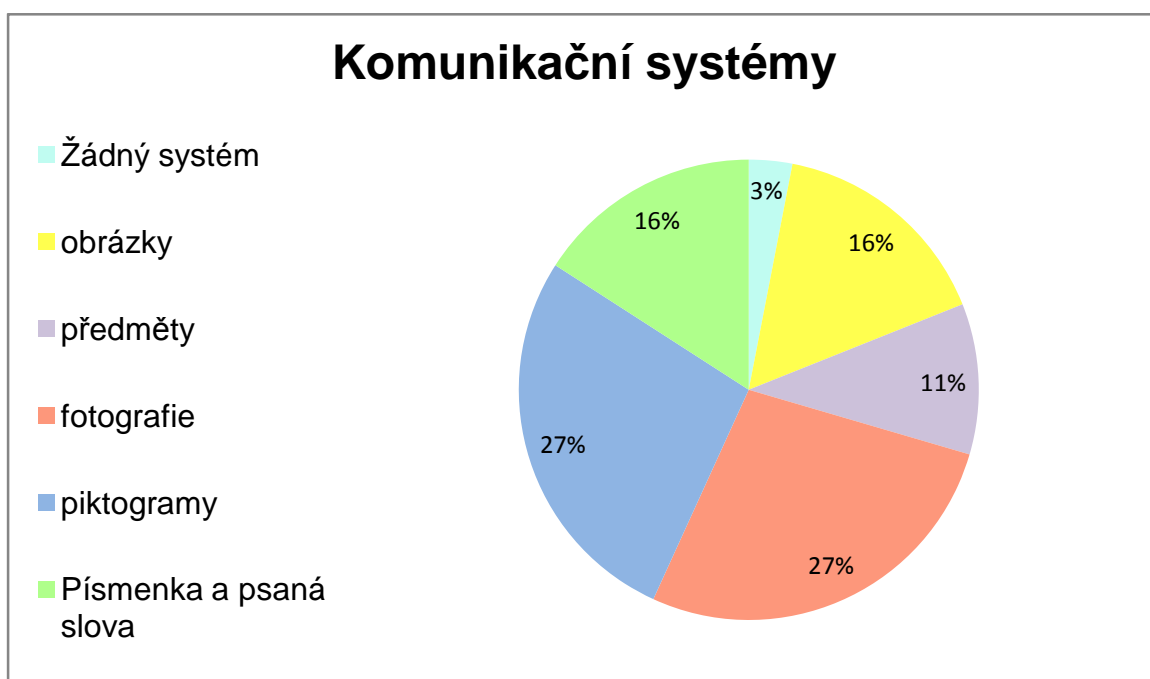
5. Komunikační pomůcky

Z grafu číslo 5 a tabulky číslo 10 vyplývá, že žádný komunikační systém není dominantní. Dětem s autismem nejvíce vyhovují fotografie a obrázky. Jen kousíček za nimi jsou obrázky, písmenka a psaná slova. Předměty jsou již v menším zastoupení, ale tato situace může souviset s věkem dětí. Předměty využívají především malé děti. Pouhý 3% dětí s autismem nepoužívají žádný komunikační systém. Ale jak již bylo uvedeno v předchozím bodě, jde o klienty plně verbálně komunikující.

Tabulka č. 10

Žádný systém	4
obrázky	21
předměty	14
fotografie	36
piktogramy	36
Písmenka a psaná slova	21

Graf č. 5

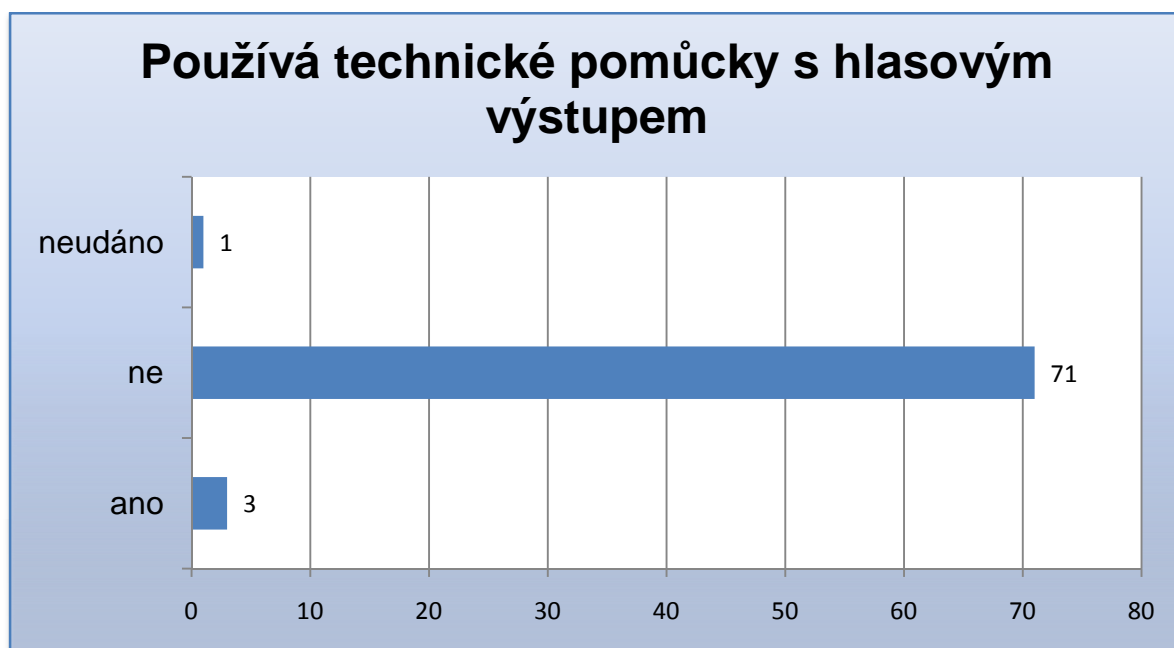
6. Používání technických pomůcek s hlasovým výstupem

Tabulka číslo 11 a graf číslo 6 nám zodpovídá otázku číslo 3. „Používá technické pomůcky s hlasovým výstupem.“ Z uvedených údajů vyplývá, že 95% klientů nevyužívá žádné technické pomůcky s hlasovým výstupem. Dostupnost těchto pomůcek v České republice je velmi obtížná nebo finančně náročná. Dále malá informovanost rodičů o možnostech využívání těchto pomůcek, nebo možnostech vyzkoušet pomůcky před zakoupením.

Tabulka č. 11

ano	3
ne	71
neudáno	1

Graf č. 6

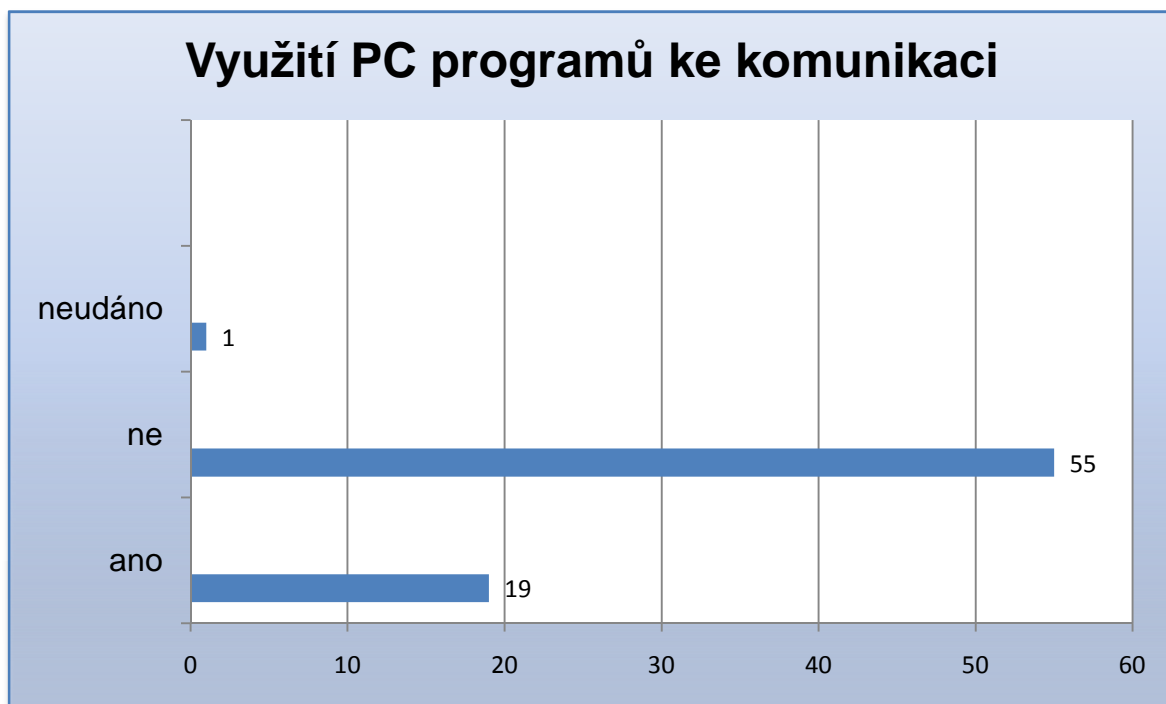
7. Používání PC programů

Tabulka číslo 12 a graf číslo 7 nám zodpovídá otázku číslo 4. „Používá ke komunikaci PC programy?“ I v tomto případě, lze sledovat velmi malé využití počítačových programů, které by pomohly dětem v rozvoji v komunikaci. Finanční náročnost samotného počítače a počítačových programů je mnohdy pro rodinu velkou finanční zátěží. Klienti s autismem se k počítači dostanou převážně ve školách nebo institucích zabývajících se volnočasovými aktivitami.

Tabulka č. 12

ano	19
ne	55
neudáno	1

Graf č. 7

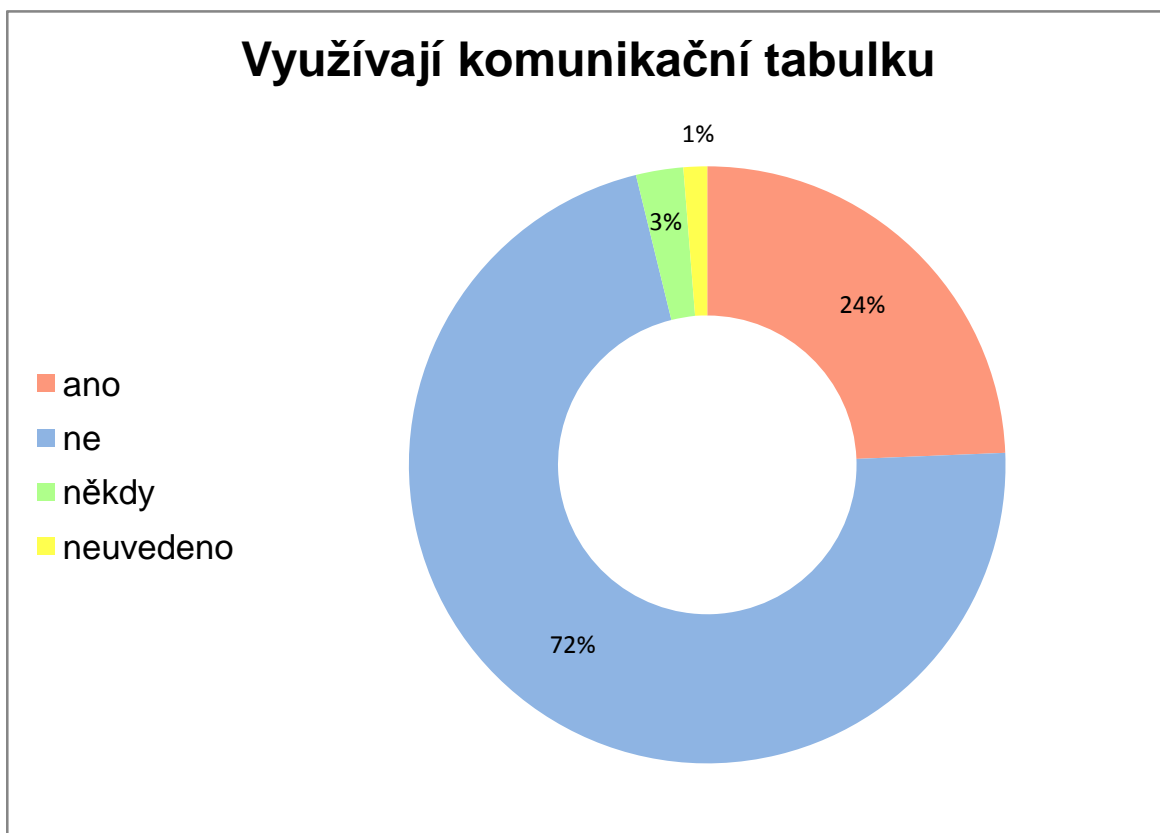
8. Používání komunikační tabulky

Tabulka číslo 13 a graf číslo 8 nám zodpovídá otázku číslo 5 „Používá komunikační tabulku?“ Komunikační tabulku využívá pouze 24% respondentů. 72% ji nevyužívá, komunikační tabulku většinou hodnotí jako nepotřebnou. Klienti s diagnózou využívají vizualizovaný denní režim, který mají doma a na cestách využívají komunikační knihu. Využitelnost komunikační knihy uvádí následující tabulka číslo 12.

Tabulka č. 13

ano	19
ne	56
někdy	2
neuvedeno	1

Graf č. 8

9. Používání komunikační knihy

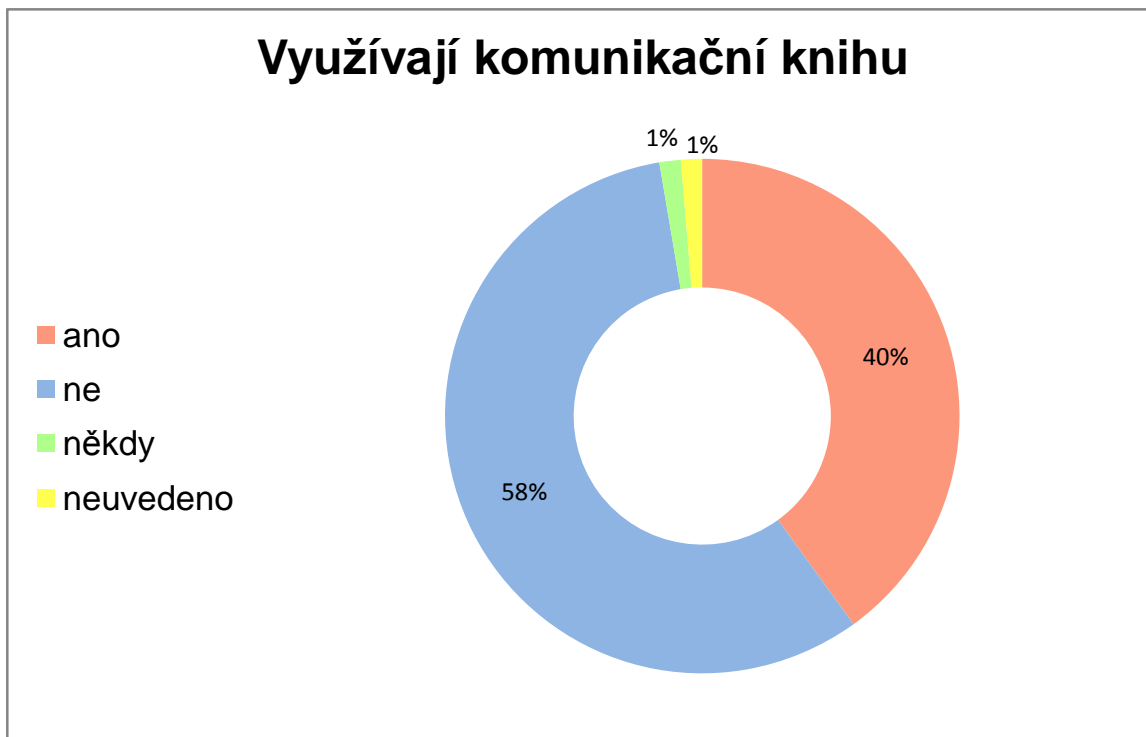
Tabulka číslo 14 a graf číslo 9 nám zodpovídá otázku číslo 6 „Používá komunikační knihu?“

I v tomto případě je klientů, které používají komunikační knihu (dále jen KK) méně, než těch kteří ji nevyužívají. KK využívá již o 16% více klientů než komunikační tabulku. Zdá se jim praktičtější, mají všechny potřebné piktogramy u sebe.

Tabulka č. 14

ano	30
ne	43
někdy	1
neuvedeno	1

Graf č. 9

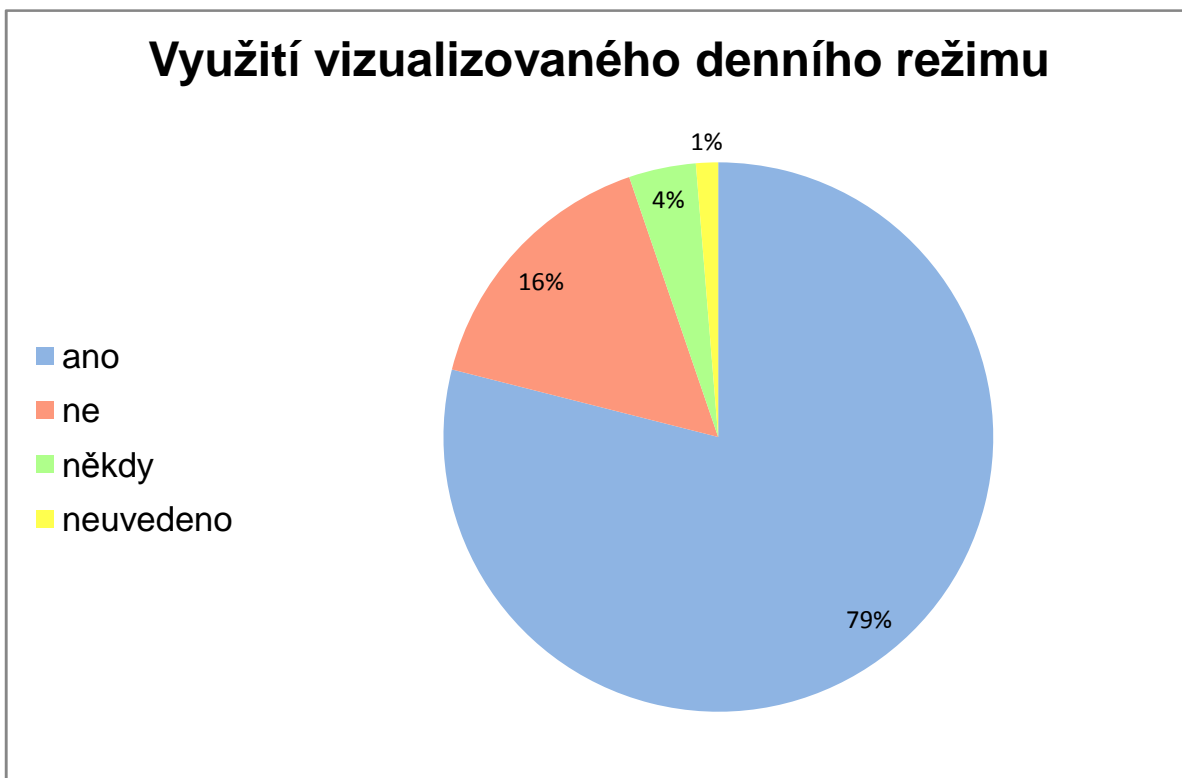
10. Používání vizualizovaného denního režimu

Tabulka číslo 15 a graf číslo 10 nám zodpovídá otázku číslo 7 „Používá vizualizovaný denní režim?“ Jak už bylo zmíněno v teoretické části, autisté mají rádi stereotyp. Nemají rádi změny. Potřebují přesně vědět, co se bude dít. Jak bude jejich den probíhat a s tím jim pomáhá vizualizovaný denní režim. Z grafu můžeme vidět, že 79% jedinců s autismem vizualizovaný denní režim používá a 4% dle potřeby. Pomáhá jim orientovat se v tom „velkém, pro ně neznámém světě“.

Tabulka č. 15

ano	60
ne	12
někdy	3
neuvedeno	1

Graf č. 10

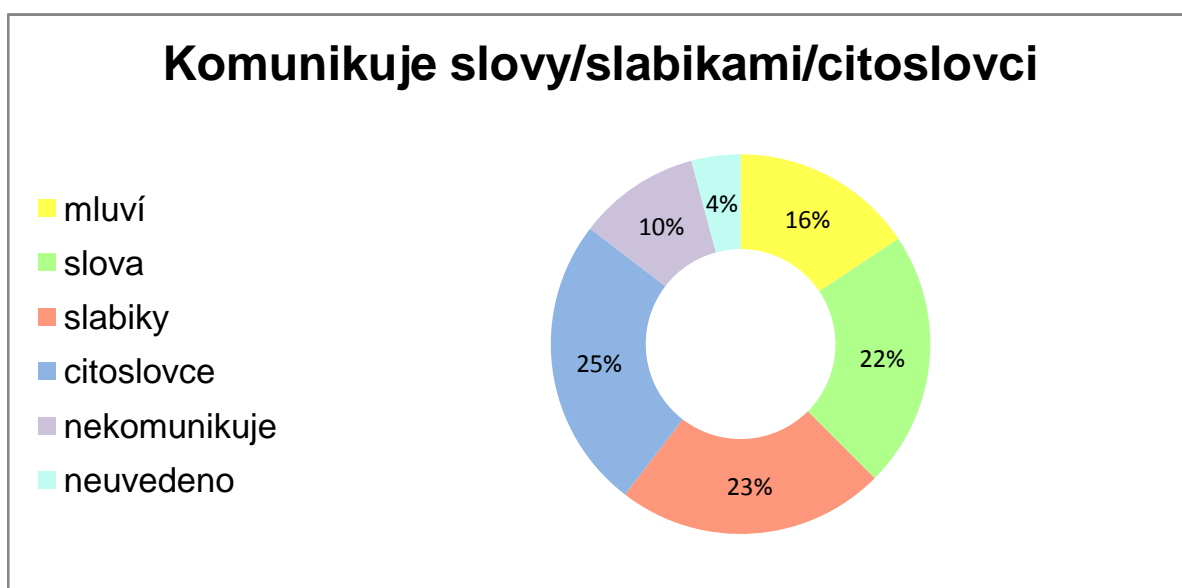
11. Komunikace slovy/slabikami/citoslovci

Tabulka číslo 16 a graf číslo 11 nám zodpovídá otázku číslo 8 „Používá ke komunikaci jen několik slov/slabik/citoslovcí?“ Pouhých 16% jedinců se dokáže plně dorozumět s ostatními, 10% vůbec nekomunikuje. Když se podíváme na poměr mezi jedinci, kteří se s námi dokáží domluvit, tak jako všichni ostatní a jedinci, kteří vůbec nekomunikují, je tam jen velmi malý rozdíl. Komunikovat je v dnešním světě velmi důležité a jim byla tato priorita sebrána nebo ztížena. 70% se dokáže dorozumět pouze několika slovy, slabiky, či citoslovci. Většinou se dorozumí pouze v okruhu svých známých nebo rodiny, která ví, co jednotlivé slabiky či citoslovce znamenají.

Tabulka č. 16

mluví	15
slova	21
slabiky	22
citoslovce	24
nekomunikuje	10
neuvedeno	4

Graf č. 11

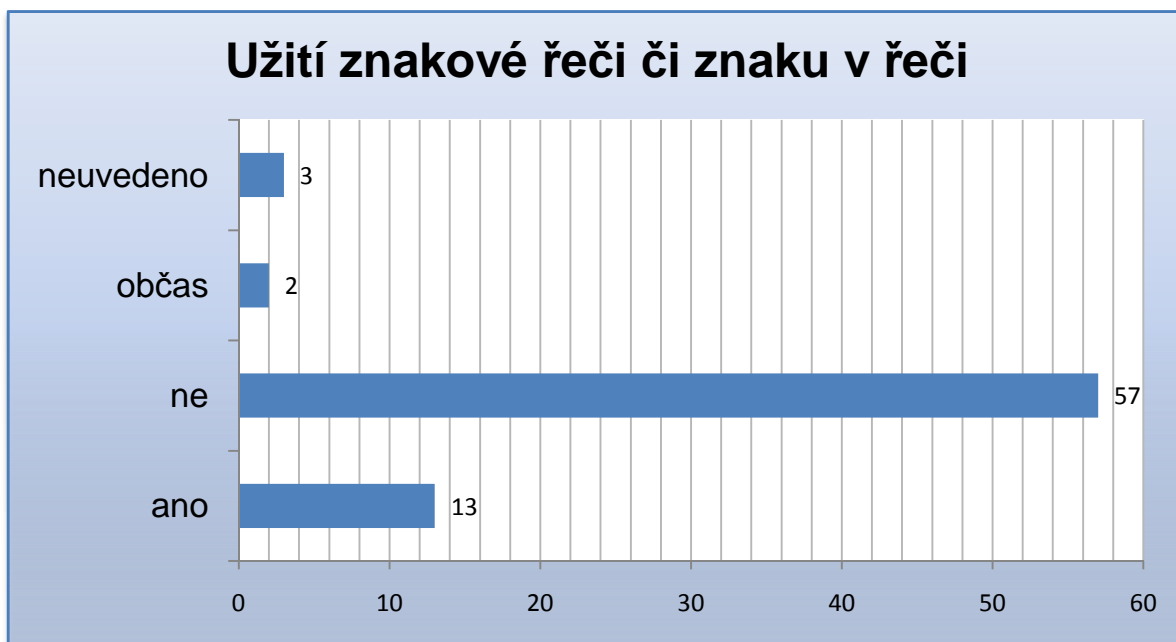
12. Užití znakové řeč či znaku v řeči

Tabulka číslo 17 a graf číslo 12 nám zodpovídá otázku číslo 9 „Používá znakovou řeč či znak v řeči?“ Jak už bylo dříve uvedeno, procentuální rozdíl mezi komunikujícími a nekomunikujícími jedinci je velmi malý. Jelikož je komunikace velice důležitá, je nutné najít pro obtížně komunikující nebo nekomunikující jedince náhradní komunikační systém. Jednou z možností je znaková řeč či znak v řeči. Údaje poukazují, kolik klientů tuto možnost využívá či ne. Na první pohled je zřejmé, že tento komunikační systém není pro klienty s diagnózou autismus vhodný, využívá ho pouhých 13 z oslovených tj. 17%. 76% tento komunikační systém nevyužívá.

Tabulka č. 17

ano	13
ne	57
občas	2
neuvedeno	3

Graf č. 12

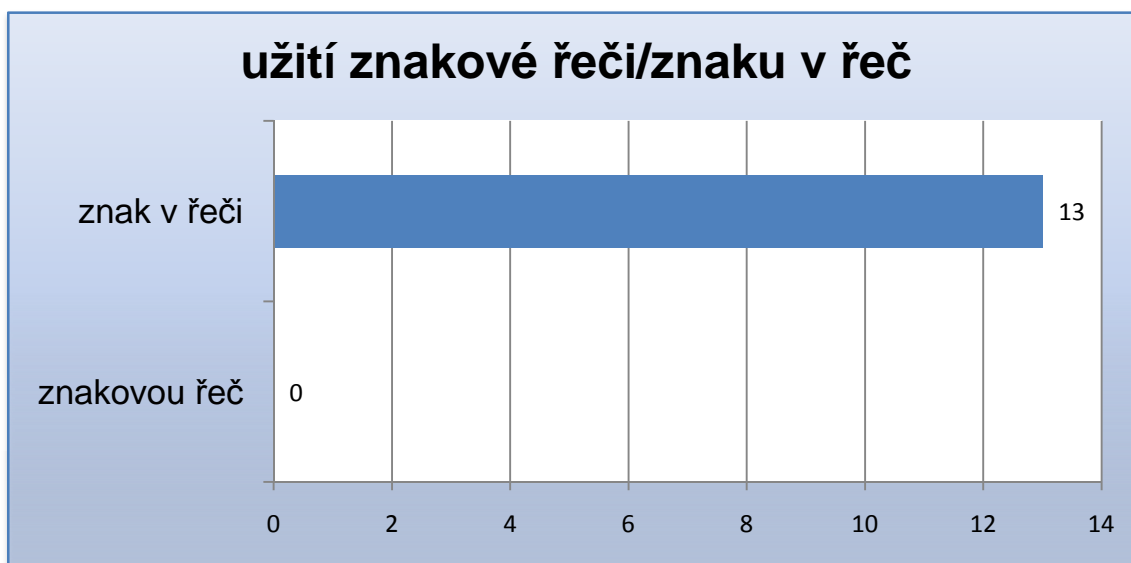
13. Používání znakové řeči nebo znaku v řeči

Tabulka číslo 18 a graf číslo 13 nám doplňuje otázku číslo 9. Jedinci byli tázáni na dva komunikační systémy, které jsou založeny na stejném principu, ale rozdílné v provedení. Abychom zjistili do jaké míry je který využíván, měli tázání podtrhnout, který z těchto systémů využívají. Z údajů vyplývá, že klienti využívají pouze znak v řeči, který je pro ně jednodušší.

Tabulka č. 18

znakovou řeč	0
znak v řeči	13

Graf č. 13

9.2 Obecná část

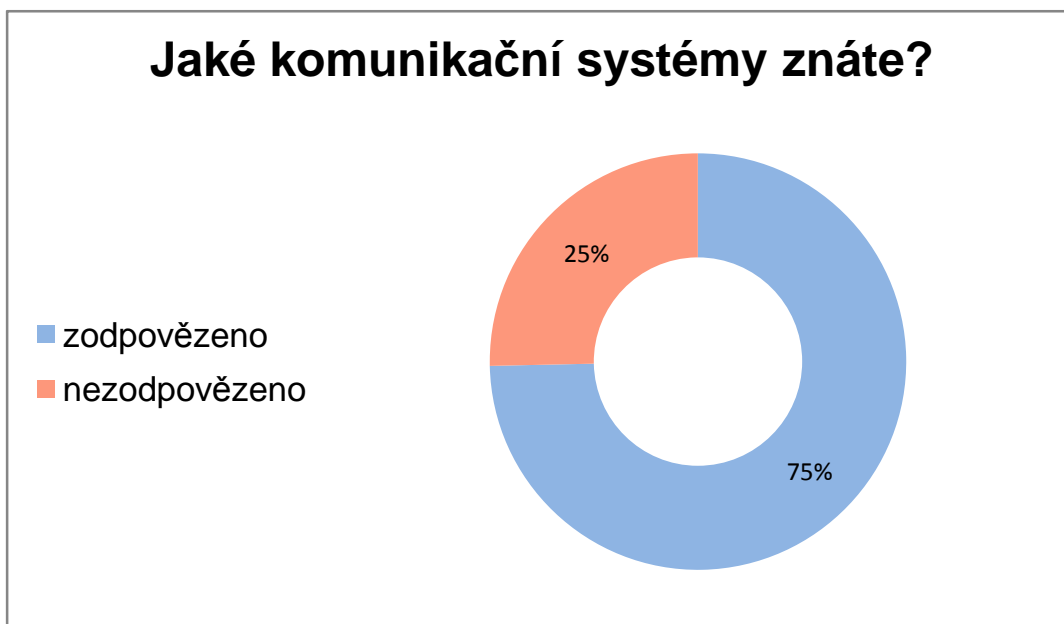
1. Komunikační systémy, které oslovení znají.

V otázce číslo 1 jsme se ptali, jaké komunikační systémy znají dotazovaní. Některé dotazníky obsahovaly nezodpovězené otázky. Většinou se jednalo pouze o 1 maximálně o 4 lidi, které neodpověděli na danou otázku. V tomto případě nezodpovědělo otázku 19 lidí. Převážně oslovené maminky dětí s autismem. Komunikační systémy znají a využívají. Většina si ale neuvědomuje, že to, co denně používají k dorozumění s jejich ratolestí, se nazývá komunikačním systémem.

Tabulka č. 19

zodpovězeno	56
nezodpovězeno	19

Graf č. 14

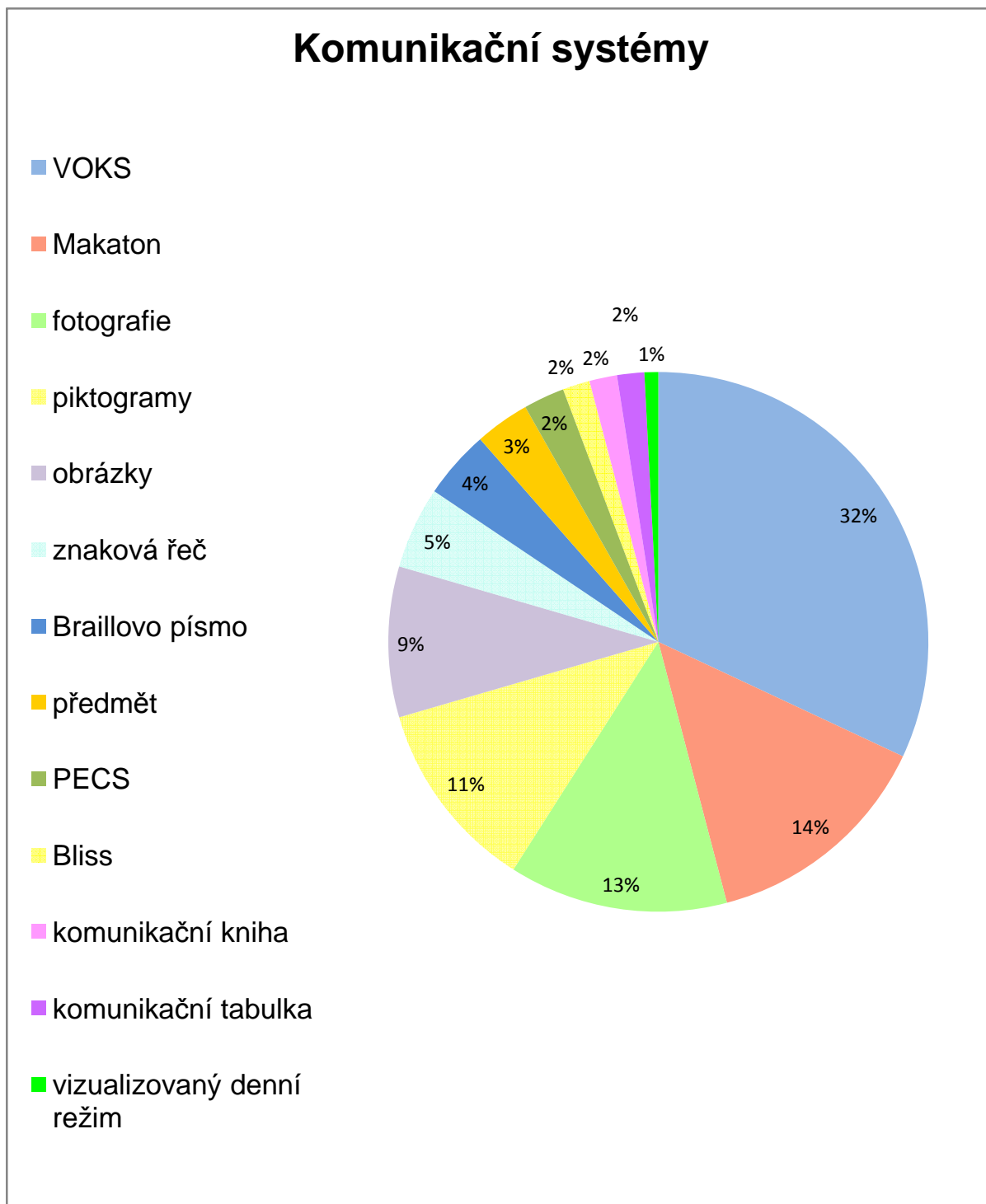
2. Druhy komunikačních systémů

Následující tabulka číslo 20 a graf číslo 15 nám doplňují otázku číslo 1. Uvádí nám komunikační systémy, které dotazovaní znají. Systémy jsou řazeny sestupně, dle četnosti výskytu. Nejvíce lidí jmenovalo VOKS, a nejméně vizualizovaný denní režim i přesto, že ho 83% využívá.

Tabulka č. 20

VOKS	39
Makaton	17
fotografie	16
piktogramy	14
obrázky	11
znaková řeč	6
Braillovo písmo	5
předmět	4
PECS	3
Bliss	2
komunikační kniha	2
komunikační tabulka	2
vizualizovaný denní režim	1

Graf č. 15

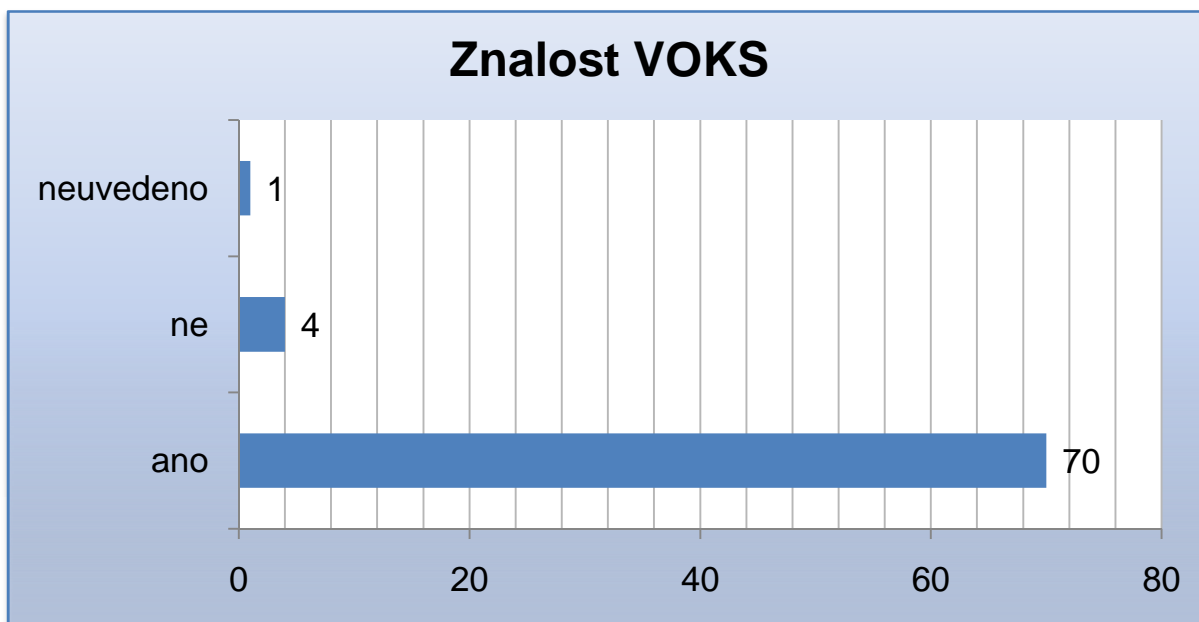
3. Znalost výměnného obrázkového komunikačního systému

Tabulka číslo 21 a graf číslo 16 nám zodpovídá otázku číslo 2 „Znáte Výměnný obrázkový komunikační systém?“. Pouze čtyři lidi z tázaných nezná VOKS. Jde o maminky dětí s autismem. Komunikační systém VOKS neznají osobně nebo vůbec. S tímto komunikačním systémem se setkali pouze z doslechu nebo z literatury. 93% tázaných komunikační systém VOKS znají.

Tabulka č. 21

ano	70
ne	4
neuveveno	1

Graf č. 16

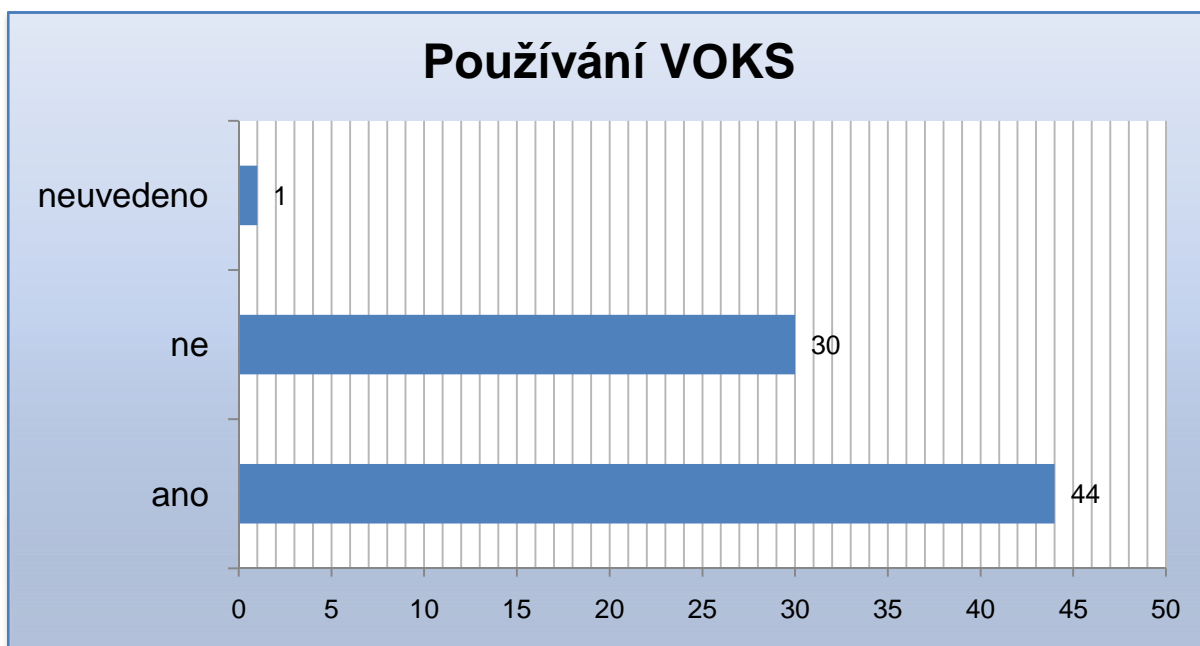
4. Použití VOKS

Tabulka číslo 22 a graf číslo 17 nám zodpovídá otázku číslo 3 „Používáte VOKS?“ 44 tázaných používá komunikační systém VOKS, tj. 59% tázaných. Údaje nám ukazují, že více jak polovina tázaných používá komunikační systém VOKS. Tato otázka nám potvrdila předpoklad číslo 4.

Tabulka č. 22

ano	44
ne	30
neuvedeno	1

Graf č. 17

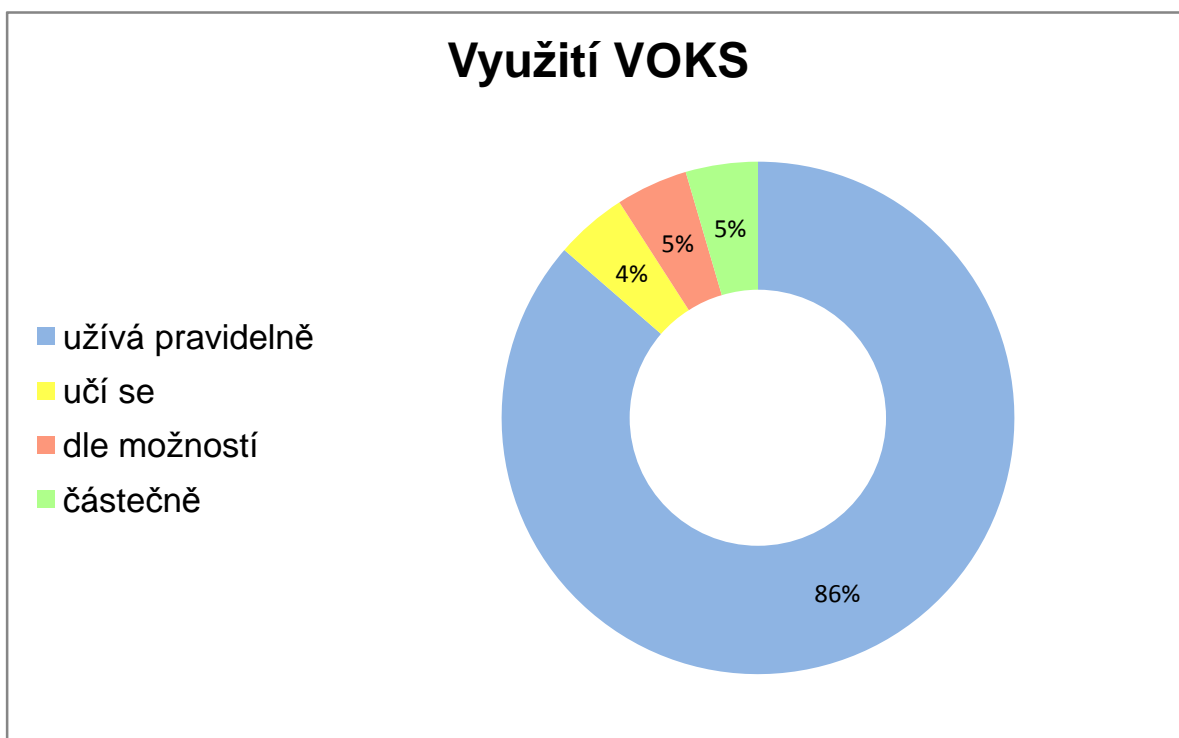
5. Frekvence používání VOKS

Tabulka číslo 22 a graf číslo 18 nám doplňuje otázku číslo 3. Každý z nás má jiný systém práce i učení. 86% lidí je s komunikačním systémem VOKS spokojeno natolik, že ho využívá pravidelně. Dva z tázaných se tento systém teprve učí používat, a ostatní ho využívají dle možností nebo individuálních potřeb dítěte.

Tabulka č. 23

užívá pravidelně	38
učí se	2
dle možností	2
částečně	2

Graf č. 18

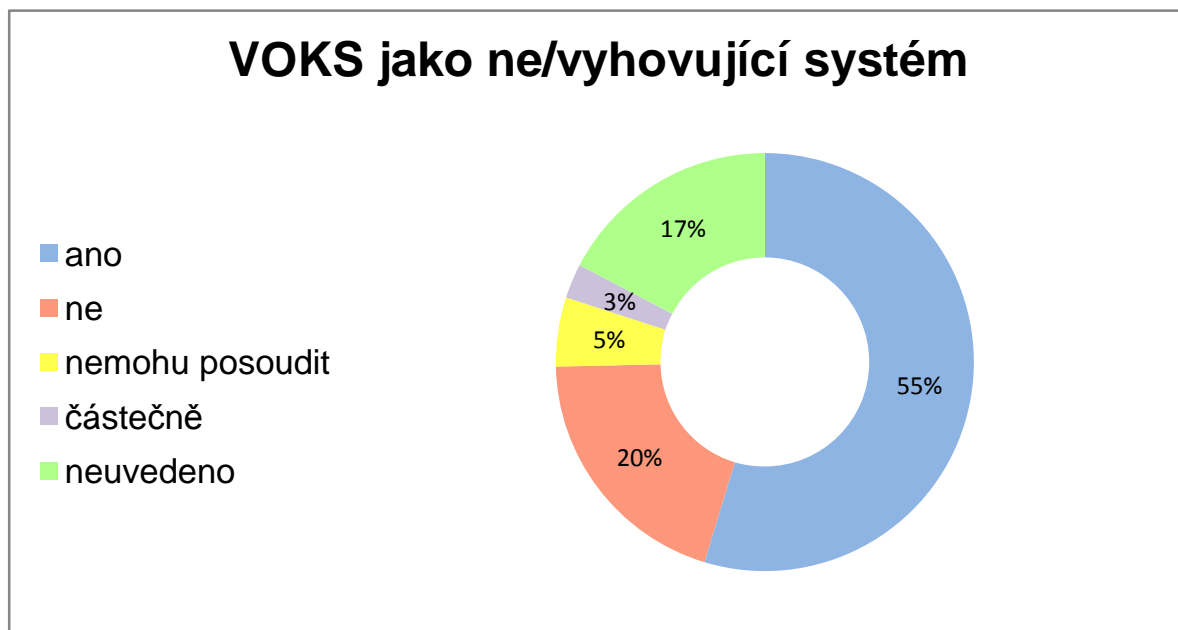
6. VOKS jako ne/vyhovující systém

Tabulka číslo 24 a graf číslo 19 nám zodpovídají otázku číslo 4 „Vyhovuje Vám VOKS?“ V předešlém bodě bylo zmíněno, že každý z nás má jiný systém práce i učení. To znamená, že každému vyhovuje jiný systém k osvojení potřebného. 55% lidí využívá VOKS jako efektivní prostředek k učení komunikace. 20% lidí využije raději jiný systém, 5% nemá takové zkušenosti s tímto systémem, aby mohli systém posoudit. 3% lidí využívají systém z části a 17% lidí otázku nezodpovědělo.

Tabulka č. 24

ano	41
ne	15
nemohu posoudit	4
částečně	2
neuvedeno	13

Graf č. 19

7. Nejvíce vyhovující komunikační systém

Tabulka číslo 25 a graf číslo 20 nám zodpovídají otázku číslo 5 „Jaký komunikační systém Vám nejvíce vyhovuje?“ K učení nelze využívat pouze jednu metodu, jako jedinou správnou. 40% lidí považuje VOKS jako nejvíce vyhovující. Ostatní by ji doplnilo nějakými dalšími systémy.

Tabulka č. 26 je doplňující k otázce č. 5. Tato otázka byla zodpovězena z 93%.

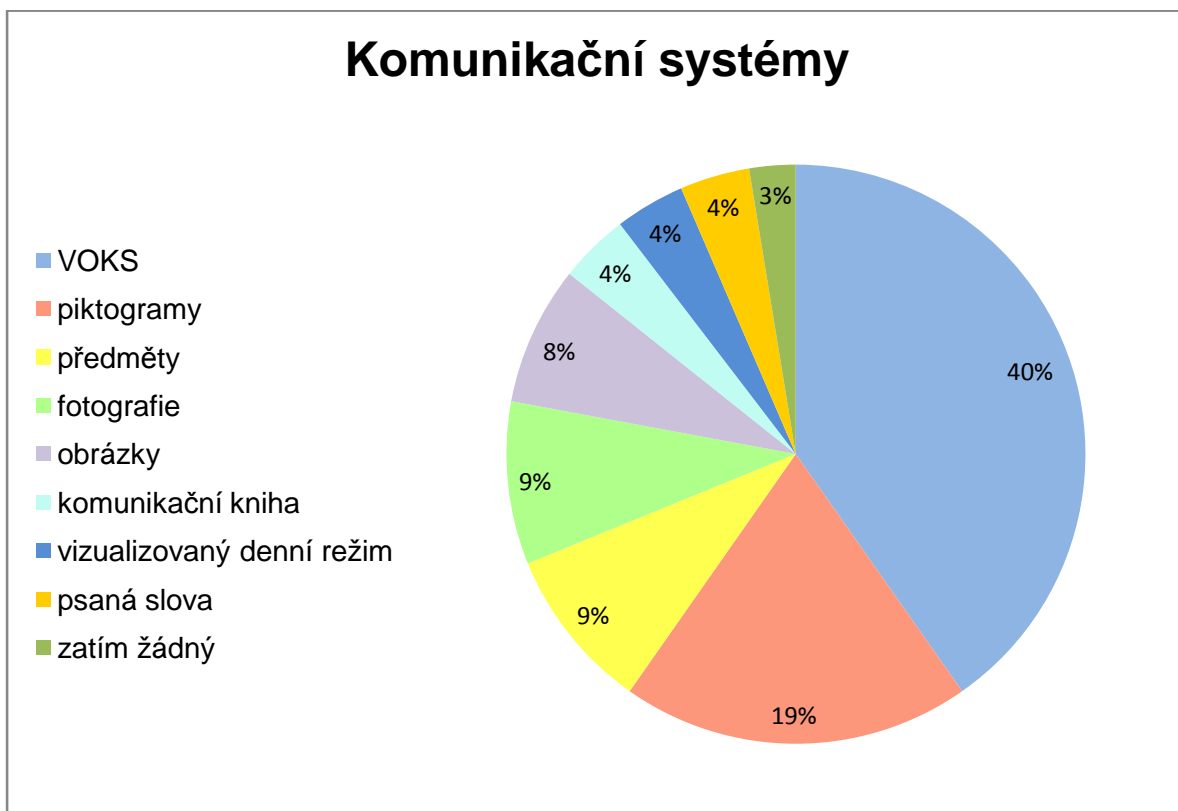
Tabulka č. 25

VOKS	31
piktogramy	15
předměty	7
fotografie	7
obrázky	6
komunikační kniha	3
vizualizovaný denní režim	3
psaná slova	2
zatím žádný	2

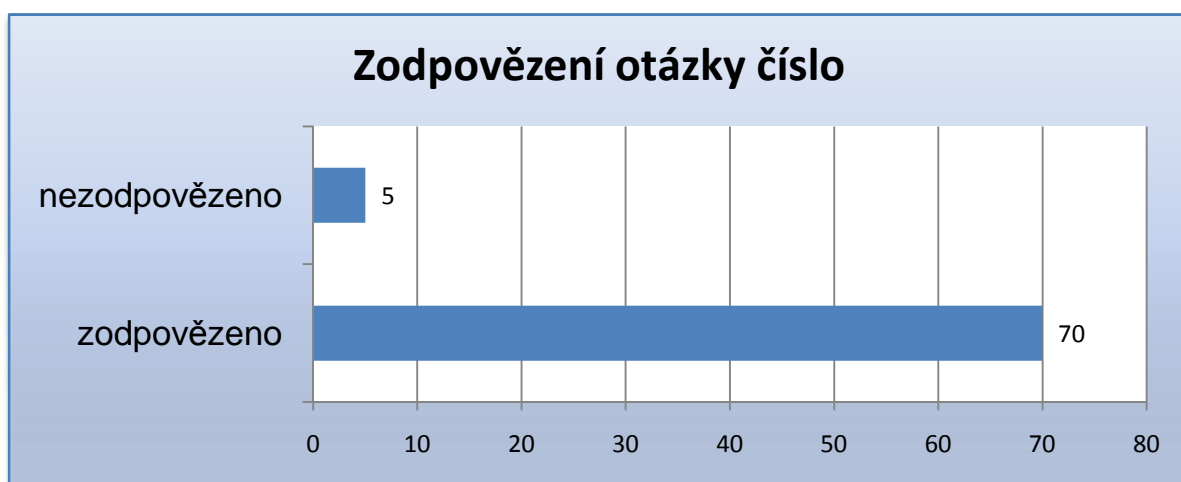
Tabulka č. 26

zodpovězeno	70
nezodpovězeno	5

Graf č. 20

Graf č. 21

10 Shrnutí výsledků praktické části

1. Z vyhodnocení dotazníků „Údaje o dítěti“ vyplývá, že:

A)

- ✓ 45% tázaných má *Dětský autismus*
- ✓ 18% tázaných má *Atypická autismus*
- ✓ 11% tázaných má *Aspergerův syndrom*
- ✓ 8% tázaných má *Poruch autistického spektra*
- ✓ 5% tázaných má *Autismus*
- ✓ 5% tázaných má *Vysokofunkční autismus*
- ✓ 4% tázaných má *Rettův syndrom*
- ✓ 4% tázaných má *Autistické rysy*
- ✓ 2% tázaných má *Nízkofunkční autismus*

B)

- ✓ 38% dětí s autismem komunikuje *neverbálně*
- ✓ 28% dětí s autismem komunikuje *spíše neverbálně*
- ✓ 26% dětí s autismem komunikuje *verbálně*
- ✓ 7% dětí s autismem komunikuje *spíše verbálně*
- ✓ 1% dětí s autismem *nekomunikuje*

C)

- ✓ 40% využívá 1 komunikační systém
- ✓ 29% využívá 2 komunikační systémy
- ✓ 20% využívá 3 komunikační systémy
- ✓ 6% využívá žádný komunikační systém
- ✓ 5% využívá 4 komunikační systémy
- ✓ 0% využívá 5 komunikačních systémů

D)

- ✓ 27% dětí s autismem využívá ke komunikaci *fotografie*
- ✓ 27% dětí s autismem využívá ke komunikaci *piktogramy*
- ✓ 16% dětí s autismem využívá ke komunikaci *obrázky*
- ✓ 16% dětí s autismem využívá ke komunikaci *písmena a psaná slova*
- ✓ 11% dětí s autismem využívá ke komunikaci *předměty*
- ✓ 3% dětí s autismem ke komunikaci *nevyužívají žádný systém*

E)

- ✓ 95% *nepoužívá* technické pomůcky s hlasovým výstupem
- ✓ 4% *používá* technické pomůcky s hlasovým výstupem
- ✓ 1% se k otázce nevyjádřilo

F)

- ✓ 73% *nepoužívá* PC programy
- ✓ 25% *využívá* PC programy
- ✓ 2% se k otázce nevyjádřilo

G)

- ✓ 72% *nepoužívá* komunikační tabulku
- ✓ 24% *používá* komunikační tabulku
- ✓ 3% využívá komunikační tabulku *jen někdy*
- ✓ 1% se k otázce nevyjádřilo

H)

- ✓ 58% *nepoužívá* komunikační knihu
- ✓ 40% *používá* komunikační knihu
- ✓ 1% využívá komunikační knihu *jen někdy*
- ✓ 1% se k otázce nevyjádřilo

CH)

- ✓ 79% **používá** vizualizovaný denní režim
- ✓ 16% **nepoužívá** vizualizovaný denní režim
- ✓ 4% používá vizualizovaný denní režim **jen někdy**
- ✓ 1% se k otázce nevyjádřilo

I)

- ✓ 25% dětí s autismem komunikuje pomocí **cítoslovcí**
- ✓ 23% dětí s autismem komunikuje pomocí **slabik**
- ✓ 22% dětí s autismem komunikuje pomocí **slova**
- ✓ 16% dětí s autismem **plně komunikují**
- ✓ 10% dětí s autismem **nekomunikuje**
- ✓ 4% otázku nezodpovědělo

J)

- ✓ 76% **nepoužívá** ke komunikaci znakovou řeč či znak v řeči
- ✓ 17% **používá** ke komunikaci znakovou řeč či znak v řeči
- ✓ 4% otázku nezodpovědělo
- ✓ 3% **používá občas** ke komunikaci znakovou řeč či znak v řeči

K)

- ✓ 100% využívá v komunikaci znak v řeči
- ✓ 0% využívá v komunikaci znakovou řeč

2. Z vyhodnocení dotazníků „Obecné části“ vyplývá, že:

A)

- ✓ 75% tázaných odpovědělo, jaké zná komunikační systémy
- ✓ 25% tázaných neudalo, jaké komunikační systémy zná

B)

- ✓ 32% uvedlo komunikační systém (dále jen KS) **VOKS**
- ✓ 14% uvedlo KS **Makaton**
- ✓ 13% uvedlo KS **fotografie**
- ✓ 11% uvedlo KS **piktogramy**
- ✓ 9% uvedlo KS **obrázky**
- ✓ 5% uvedlo KS **znakovou řeč**
- ✓ 4% uvedlo KS **Braillovo písmo**
- ✓ 3% uvedlo KS **předměty**
- ✓ 2% uvedlo KS **PECS**
- ✓ 2% uvedlo KS **Bliss**
- ✓ 2% uvedlo KS **komunikační knihu**
- ✓ 2% uvedlo KS **komunikační tabulku**
- ✓ 1% uvedlo KS **vizualizovaný denní režim**

C)

- ✓ 93% tázaných **zná** KS VOKS
- ✓ 5% tázaných **nezná** KS VOKS
- ✓ 2% na otázku neodpovědělo

D)

- ✓ 59% **používá** KS VOKS
- ✓ 40% **nepoužívá** KS VOKS
- ✓ 1% na otázku neodpovědělo

E)

- ✓ 86% využívá VOKS pravidelně
- ✓ 5% využívá VOKS jen částečně
- ✓ 5% využívá VOKS dle možností
- ✓ 4% se učí využívat VOKS

F)

- ✓ 55% vyhovuje VOKS
- ✓ 20% nevyhovuje VOKS
- ✓ 17% na otázku neodpovědělo
- ✓ 5 % nemůže posoudit, zda je VOKS vyhovující
- ✓ 3% vyhovuje VOKS jen částečně

G)

- ✓ 40% vyhovuje nejvíce **VOKS**
- ✓ 19% vyhovují nejvíce **piktogramy**
- ✓ 9% vyhovují nejvíce **předměty**
- ✓ 9% vyhovují nejvíce **fotografie**
- ✓ 8% vyhovují nejvíce **obrázky**
- ✓ 4% vyhovuje nejvíce **komunikační kniha**
- ✓ 4% vyhovuje nejvíce **vizualizovaný denní režim**
- ✓ 4% vyhovují **psaná slova**
- ✓ 3% zatím nenašli systém, který by jim vyhovoval

H)

- ✓ 93% uvedlo systém, který jim nejvíce vyhovuje
- ✓ 7% neuvedlo žádný komunikační systém

Předpoklad č. 1

„Předpokládám, že děti s autismem budou komunikovat spíše neverbálně.“

- ✓ Z tabulky č. 4 vyplývá, že 38% dětí s autismem komunikuje neverbálně a 28% spíše neverbálně. 66% dětí s autismem splňuje předpoklad číslo 1.

Předpoklad č. 2

„Předpokládám, že více jak 50% dětí využívá vizualizovaný denní režim.“

- ✓ Z tabulky č. 12 vyplývá, že 79% dětí s autismem využívá vizualizovaný denní režim. Předpoklad byl potvrzen dle odhadu.

Předpoklad č. 3

„Předpokládám, že 90% pracovníků pracujících s dětmi s autismem zná metodu VOKS.“

- ✓ Z tabulky č. 18 vyplývá, že 93% lidí pracujících s dětmi s autismem zná metodu VOKS. Předpoklad byl potvrzen dle odhadu.

Předpoklad č. 4

„Předpokládám, že 50% z nich metodu VOKS používá.“

- ✓ Z tabulky č. 18 vyplývá, že 86% lidí metodu VOKS využívá. předpoklad byl potvrzen dle odhadu.

Všechny čtyři předpoklady byly potvrzeny. Děti s autismem komunikují neverbálně, a proto potřebují náhradní komunikační systém, který by jim pomohl dorozumět se s okolním světem. Zatím se jako nejlepší a nejsnazší komunikační systém pro obě strany ukázala metoda VOKS. Tato metoda pomáhá dětem naučit se komunikovat. A tím pádem dorozumět se s ostatními. Denní vizualizovaný režim jim umožňuje orientovat se, pro ně v tak chaotickém světě. Dává jim pocit jistoty.

V průběhu zpracování mé bakalářské práce jsem si uvědomila, kolik lidí mezi námi nemá to privilegium říci, co si myslí, co se jim líbí či nelíbí. V každé literatuře se dočteme o triádě postižení u dětí s autismem. Patří mezi ně i problém s komunikací. Jak už bylo uvedeno dříve, děti s autismem nemají vrozenou schopnost pochopit význam vzájemné komunikace. Nechápou, že pomocí komunikace mohou ovlivnit své prostředí. S výukou jak komunikovat, musíme rozvíjet i chápání proč komunikovat a najít pro ně vhodnou formu komunikace.

Úkolem mé bakalářské práce bylo zjistit, kolik dětí dokáže komunikovat verbálně či neverbálně. Jakými prostředky tento handicap nahrazují. Které metody jim nejvíce vyhovují a pomáhají. Z dotazníků, které obdrželi rodiče dětí s autismem a instituce pracujícími s těmito dětmi, byly získány důležité informace, které byly zpracovány a zapsány v předchozích kapitolách.

Podíváme-li se do dotazníků, které nám sdělují informace o dětech, dozvíme se, že:

- ✓ většina dětí komunikuje neverbálně
- ✓ využívá jeden komunikační systém
- ✓ ke komunikaci nejvíce využívají piktogramy a fotografie
- ✓ nepoužívá žádné technické pomůcky s hlasovým výstupem
- ✓ nepoužívá PC programy
- ✓ nepoužívá komunikační tabulku či knihu
- ✓ využívá vizualizovaný denní režim
- ✓ nepoužívá znakovou řeč či znak v řeči

Z dotazníků, které jsou zaměřeny na rodiče nebo pracovníky, pracujícími s dětmi s autismem vyplývá, že:

- ✓ znají a orientují se v dostupných komunikačních systémech
- ✓ znají komunikační systém VOKS
- ✓ používají komunikační systém VOKS
- ✓ většině tento systém vyhovuje

IV Závěr

Co jsem si díky bakalářské práci uvědomila? Jak je důležité nejen komunikovat, ale i umět komunikovat. Vždy bylo pro mne samozřejmostí říci své přání, vyjádřit radost či jen tak „klábosit“ o ničem. Díky této práci jsem poznala, že jsou mezi námi lidé, kteří neumí komunikovat, kteří neumí „mluvit jen tak o něčem“!

Bylo by jednostranné a sobecké říci, že problém je jen na jejich straně. Mnohdy lidé s autismem komunikují, i když jen citoslovci, slabikami či gesty, ale komunikují. A místo odpovědi se setkají s nepochopením z naší strany.

Měla jsem možnost jet s dětmi s autismem na příměstský tábor, kde jsem zažila mnoho nádherných chvil a kouzelných situací. Mezi jednu z těchto zmíněných situací patřila návštěva planetária. Byla s námi holčička jménem Šarlota, která komunikuje pouze několika citoslovci a pár slabikami. Zdálo se mi, že potřebné slabiky znám pro komunikaci s touto dívkou a více vlastně ani nepotřebuji, jelikož bychom se víc nedomluvily. V planetáriu nám kromě hvězdiček promítaly pohádku „Krtček a hvězda“. Šarlotka seděla mezi mnou a mojí kamarádkou, která ji zná již pátým rokem. Celou pohádku si spolu povídaly. Šarlota, komunikovala pouze několika gesty a slabikami. Má kamarádka jí odpovídala a slova také doprovázela gesty. Zpočátku jsem nevěřila svým očím, ony si opravdu povídaly, jako by uměly cizí jazyk, kterému rozuměly jen ony dvě. Byl to neuvěřitelný okamžik a já v ten moment poznala, jak důležité je nejen naučit tyto děti komunikovat, ale hlavně jim **porozumět!**

Snažíme se najít pro děti ty nejlepší formy pomoci, které by jim pomohly usnadnit jejich život. Mezi tyto formy můžeme zahrnout i Výměnný obrázkový komunikační systém – VOKS.

VOKS je metoda alternativní komunikace vyvinutá především pro děti s poruchou v oblasti autistického spektra. Jde o technicky nenáročnou metodu využívající malé kartičky s obrázky. Je srozumitelná pro široké okolí i jedince. Pro klienty s autismem je vhodná především díky svojí smysluplnosti a vysoké motivaci, kdy klient jako odměnu dostane přesně to, o čem požádá. Zároveň respektuje specifika poruch autistického spektra. Při nácviku lze využít fyzické dopomoci poskytované zezadu. Mluví se jen minimálně, pokyny jsou jasné, stručné a podpořené vizuálními pomůckami. Postupuje se pomalu po malých krocích.

Cílem mojí bakalářské práce bylo poukázat na to, že mezi námi žijí lidé, kteří nedokáží vyjádřit své potřeby a přání, kteří se nedokáží zastavit a „poklábosit“ jen tak o něčem. Ale i přesto nám chtějí říci, co si přejí - jen neví jak.

V bakalářské práci jsem uvedla nejpoužívanější komunikační systémy. A protože jsme to my, kteří musí hledat cestu k dětem s autismem, hledat vhodný způsob komunikace, vhodný komunikační systém, doufám, že bude tato práce malým pomocníkem všem, kteří by chtěli pomoci dětem s autismem naučit se komunikovat a zároveň naučit se porozumět jim! Aby mohli, tak jako já, zažít neuvěřitelné a ničím nenahraditelné chvíle.

V NAVRHOVANÁ OPATŘENÍ

Malé využití technických pomůcek s hlasovým výstupem a počítačových programů, pramení z malých finančních možností rodičů i institucí. Měli by být větší finanční rozpočty pro rodiče a instituce pracujícími s postiženými dětmi. Dále větší informovanost o těchto pomůckách a novinkách, které jdou na trh. Rodiče i instituce by měli být o těchto pomůckách automaticky informováni formou letáků, instituce pomocí flerů, které tyto produkty nabízejí.

Malé využití komunikační tabulky a knihy plyne z malé informovanosti rodičů o tomto systému. Mnohdy rodiče tento komunikační systém znají, ale nevědí, jak ho nejlépe využívat. Bezplatné semináře by jim pomohly pochopit jak s tímto systémem pracovat. Oproti tomu instituce komunikační systém ovládají, ale mají jen velmi málo času k jejich využití. I přesto, že je snížený počet žáků ve třídě, není stále tento počet ideální vzhledem k postižení. Proto nemohou pedagogové, vychovatelé a jiní pracovníci pracující s dětmi s autismem využívat plnohodnotně systémy, které by dětem pomohly. Situaci by zlepšilo snížení počtu dětí ve třídě nebo přidáním asistentů do třídy.

Komunikovat pro děti s autismem je velmi náročné. Je mnoho možností jak jim tento handicap usnadnit. Rodiče by měly být plně informovány o všech možnostech alternativní a augmentativních formách komunikace, aby měli možnost si sami vybrat, která jim a jejich dětem bude nejvíce vyhovovat.

Po té, co si vybraný komunikační systém vyberou, měli by mít možnost zaškolení a osvojení si daného systému. Mnohdy se sává, že odborníci rodičům nepomohou a ještě je kritizují při jejich práci. Odborníci by se měli stát rovnocennými partnery, rodičům radit, povzbuzovat a dle svých možností pomáhat.

Využití znaku v řeči je pro náročné, nejen pro děti, ale i pro okolí. Málo kdo ovládá znak v řeči, tak i když se děti tento komunikační systém naučí, mají problém se domluvit s okolím. Lepší informovanost okolí o tomto systému, by umožnila širší využití.

Jak již bylo uvedeno dříve, lepší informovanost o všech možných komunikačních systémech by usnadnilo najít pro děti ten nejlepší, který by jim umožnil naučit se komunikovat s okolním světem.

Využití komunikačního systému VOKS je na velmi dobré úrovni. Ovšem setkala jsem se s lidmi, kteří tento systém neznají vůbec, nebo jen z doslechu. Instituce, které pracují s dětmi s autismem, by měly být informovány o tomto systému a zároveň by měly dále informovat rodiče.

Shrnutí

Největší problém jsou malé finanční rozpočty na nákup technických pomůcek, počítačových programů, různých pomůcek na výrobu vyhovujícího komunikačního systému, návštěvu seminářů a kurzů pro lepší osvojení komunikačních systémů. Mezi další problémy patří malá informovanost o komunikačních systémech. Nedostatek informací z letáků, internetových zdrojů, školy, občanských sdružení apod.

VI Seznam použitých zdrojů

- 1) AARONS, M., GITTENS, T., *Das Handbuch des Autismus*. 1. vyd. Hemsbach: Belzt, 1999. ISBN 978-3-407-22899-4
- 2) BONDY, A., FROST, L., *Vizuální komunikační strategie v autismu*. 1. vyd. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-2053-1
- 3) GILLBERG, CH. PEETERS, T. *Autismus – zdravotní a výchovné aspekty*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-201-7
- 4) HOWLIN, P. *Autismus u dospívajících a dospělých*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-041-0
- 5) CHVÁTALOVÁ, H. *Jak se žije dětem s postižením*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-588-1
- 6) JELÍNKOVÁ, M., *Autismus pětidílný sborník*. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, 2003.
- 7) JOHANSEN, B. *Děti s autismem a speciálně pedagogická péče o ně*. 1. vyd. Praha: Parta, 1998. ISBN 80-85989-48-4
- 8) KERROVÁ, S. *Dítě se speciálními potřebami*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-147-9
- 9) KNAPCOVÁ, M., *Výměnný obrázkový komunikační systém*. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, 2005
- 10) NESNÍDALOVÁ, R. *Extrémní osamělost*. 1. vyd. Praha: Portál, 1994. ISBN 80-7178-024-3
- 11) ORJASAETEROVÁ, T. *Můj mlčenlivý syn*. 1. vyd. Praha: Albatros, 1991. ISBN 80-00-00355-4
- 12) PEETERS, T. *Autismus*. 1. vyd. Praha: Scientia, 1998. ISBN 80-7183-114-X
- 13) SCHOPLER E., MESIBOV, G. *Autistické chování*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-133-9
- 14) SCHOPLER, E. *Příběhy dětí s autismem a příbuznými poruchami vývoje*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-202-5
- 15) SCHOPLER, E., MESIBOV, G.B.: *Autistické chování*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-133-9

- 16) SCHOPLER, E., REICHLER, R., LANSING, M. *Strategie a metody výuky dětí s autismem a dalšími vývojovými poruchami*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-199-1
- 17) ŠVARCOVÁ, I. *Mentální retardace*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-506-7
- 18) VERMEULEN, P. *Autistické myšlení*. 1. vyd. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1600-3
- 19) VOCILKA, M. *Výchova a vzdělávání autistických dětí*. 1 vyd. Praha: Septima, 1994. ISBN 80-85801
- 20) VOCILKA, M. *Autismus*. 1. vyd. Praha: Tech-market, 1996. ISBN 80-902134-3-X

Internetové zdroje

URL:<http://jc.apla.cz/?sekce=_intervence_PAS>[cit. 2008-11-05].

URL:<[http://www. autismus.cz](http://www.autismus.cz)> [cit. 2008-12-10].

URL:<<http://www.alternativnikomunikace.cz/index.php?page=cojeAAK>>[cit. 2008-11-25].

URL:<<http://www.alternativnikomunikace.cz/index.php?page=matody>>[cit. 2008-11-25].

URL:<<http://www.autismus.cz/diagnostika/index.php>>[cit. 2008-12-10].

URL:<<http://www.autismus.cz/popis-poruch-autistickeho-spektra/atypicky-autismus.html>>[cit. 2008-12-10].

URL:<<http://www.dobromysl.cz/scripts/detail.php?id=449>>[cit. 2008-11-20].

URL:<http://www.spcteplice.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=17&Itemid=38>[cit. 2008-11-05].

URL:<<http://www2.autismus.de/pages/startseite.php>>[cit. 2008-12-10].

VII Přílohy

1. Dotazník pro rodiče dětí s autismem a instituce pracujícími s těmito dětmi.

**Dotazník pro rodiče, pedagogy, speciální pedagogy a vychovatele, kteří pracují s dětmi
s poruchou autistického spektra**

(dotazník je anonymní a bude sloužit pouze jako podklad k vypracování bakalářské práce)

Dotazník je rozdělen na dvě části. První část se týká jednoho dítěte podle Vašeho výběru.

Druhá část se týká komunikačních systémů, které používáte ve Vaší praxi.

I. část - Údaje o dítěti

věk:

diagnóza:

1) Jak dítě komunikuje?

- a) verbálně
- b) spíše verbálně
- c) spíše neverbálně
- d) neverbálně

2) Využívá ke komunikaci:

- a) obrázky
- b) předměty
- c) fotografie
- d) piktogramy
- e) písmenka a psaná slova

3) Používá technické pomůcky s hlasovým výstupem? (např.: bigmack, pomůcka s hlasovým výstupem 8/32 vzkazů)

4) Používá ke komunikaci PC programy? (např.: ACKeyboard, Boardmaker, Altik, Méd'a 99, Počítačové programy firmy LifeTool)

5) Používá komunikační tabulku?

6) Používá komunikační knihu?

7) Používá vizualizovaný denní režim?

8) Používá ke komunikaci jen několik slov / slabik / citoslovcí?

- **přibližný počet slov:**
- **přibližný počet slabik:**
- **přibližný počet citoslovcí:**

9) Používá znakovou řeč či znak v řeči?

II. - Obecná část

1) Jaké komunikační systémy znáte?

2) Znáte „Výměnný obrázkový komunikační systém?“ (dále jen VOKS)

3) Používáte VOKS?

4) Vyhovuje Vám VOKS?

5) Jaký komunikační systém Vám nejvíce vyhovuje?

Velice děkuji za Vaši ochotu a čas, který jste strávili nad tímto dotazníkem, jehož vyplněním jste přispěli k vytvoření mé bakalářské práce.

Michala Čádová

